МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра фінансів

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

«___» _____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр
зі спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»
ОПП «Податкова та митна справа»
за темою:
«Система екологічного оподаткування: український досвід та зарубіжна практика»

Виконавець:
Студентка 4 курсу 2 гр ФФБС
Чекал Орина Григорівна
/підпис/

Науковий керівник:
д.е.н., проф. кафедри фінансів
Слатвінська Марина Олександрівна
/підпис/

Одеса 2026

ЗМІСТ

ВСТУП…….. **4**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ…….. **7**

1.1. Економічна сутність системи екологічного оподаткування …… 7

1.2. Організаційно-інституційні основи розвитку системи екологічного оподаткування ……. 16

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ……. **25**

2.1. Фіскальна роль екологічних податків в Україні…….. 25

2.2. Регуляторний потенціал екологічного оподаткування……. 31

2.3. Компаративний аналіз ефективності екологічного податку в Україні та ЄС …… 42

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ **54**

3.1. Зарубіжний досвід екологічного оподаткування та його адаптація до української практики…… 54

3.2. Ключові напрями модернізації системи екологічного оподаткування …… 64

3.2. Пріоритетні напрями підвищення ефективності адміністрування екологічних податків…… 71

ВИСНОВКИ…… **80**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… **86**

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні роль екологічного оподаткування вже неможливо розглядати як другорядну складову державної політики, адже воно фактично стає одним із ключових інструментів впливу на поведінку як бізнесу, так і суспільства загалом. Питання раціонального природокористування та мінімізації антропогенного навантаження на довкілля набуває особливої ваги в умовах загострення кліматичних змін, деградації екосистем і поступового виснаження природних ресурсів. У таких умовах провідні економіки світу та транснаціональні компанії дедалі активніше інтегрують екологічні податки й платежі у свої стратегії сталого розвитку, розглядаючи їх не як обтяження, а як механізм довгострокової економічної рівноваги.

Для України, яка декларує євроінтеграційний курс, адаптація екологічної політики до європейських стандартів є не лише формальною вимогою, а й об'єктивною необхідністю модернізації економіки. Особливої актуальності це набуває в умовах воєнного стану, коли екологічні збитки зростають, а відновлення природного середовища потребує додаткових фінансових та інституційних механізмів. Власне тому екологічне оподаткування слід розглядати як елемент не лише фіскальної системи, а й інструменту відновлення та екологічної безпеки держави. На мою думку, Україна наразі недостатньо ефективно використовує потенціал цього інструменту: екологічні платежі часто мають формальний характер і слабко впливають на поведінку забруднювачів, що знижує їх регуляторну дієвість.

Наукова розробка проблематики екологічного оподаткування в Україні є доволі активною та багатовекторною. Дослідники зосереджують увагу на теоретичних засадах формування екологічних податків, їх фіскальній та стимулюючій ролі, а також на аналізі чинного нормативно-правового регулювання у сфері природокористування. Значний внесок у розвиток цієї

тематики зробили такі науковці, як Д. Олійник, Л. Гацька, В. Булавинець, Я. Чайковський, А. Дубко, З. Лободіна, В. Горин та інші.

Окремо варто відзначити сучасні дослідження О. Безносюка, який аналізує вплив екологічних платежів на економічні процеси та стан довкілля, В. Кузьменко, що акцентує увагу на стимулюванні підприємств до впровадження ресурсоефективних технологій, а також праці С. Ніколи та А. Гусєва, які розглядають екологічне оподаткування як складову державного регулювання природокористування. Зарубіжна наукова думка, у свою чергу, значно глибше розробляє питання ефективності податкових стимулів, гнучкої диференціації ставок залежно від рівня забруднення та інтеграції екологічних податків у концепцію сталого розвитку.

Таким чином, можна стверджувати, що екологічне оподаткування є не лише інструментом наповнення бюджету, а й важливим механізмом формування екологічно відповідальної економіки, однак його потенціал в Україні все ще використовується неповною мірою, що потребує подальшого наукового осмислення та практичного вдосконалення.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження системи екологічного оподаткування в Україні та узагальнення зарубіжного досвіду її функціонування з метою визначення напрямів удосконалення національного механізму екологічних податків. Робота спрямована на поглиблення теоретичних положень екологічного оподаткування, аналіз його практичної реалізації в Україні та порівняння з провідними міжнародними підходами до регулювання природокористування.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити економічну сутність системи екологічного оподаткування;
- розкрити організаційно-інституційні основи розвитку системи екологічного оподаткування;
- проаналізувати фіскальну роль екологічних податків в Україні;
- дослідити регуляторний потенціал екологічного оподаткування;

- провести компаративний аналіз ефективності екологічного податку в Україні та ЄС;

- дослідити зарубіжний досвід екологічного оподаткування та можливості його адаптації до української практики;

- виокремити ключові напрями модернізації системи екологічного оподаткування;

- висвітлити пріоритетні напрями підвищення ефективності адміністрування екологічних податків в Україні.

Об'єктом дослідження є процес екологічного оподаткування як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні особливості функціонування системи екологічного оподаткування в Україні у порівнянні із зарубіжним досвідом.

Методи дослідження. Використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, що забезпечили всебічне вивчення функціонування системи екологічного оподаткування та оцінювання її впливу на економіку природокористування. Зокрема, аналітичний метод дав змогу опрацювати наукові праці, законодавчі та нормативно-правові акти України й зарубіжних країн, а також узагальнити міжнародний досвід екологічного оподаткування та виокремити ключові підходи до його ефективної організації. Статистичні та економіко-статистичні методи були використані для дослідження динаміки надходжень від екологічних податків, аналізу їх питомої ваги у структурі ВВП, а також для зіставлення відповідних показників України з міжнародними аналогами. Порівняльний метод забезпечив можливість зіставлення національної моделі екологічного оподаткування з практиками країн Європейського Союзу, що дозволило виявити як її переваги, так і проблемні аспекти. Методи прогнозування застосовувалися для обґрунтування перспективних напрямів удосконалення системи екологічного оподаткування та підвищення ефективності її адміністрування в сучасних умовах розвитку економіки.

Інформаційну базу дослідження склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з питань екологічного оподаткування, нормативно-правові акти України та Європейського Союзу у сфері екологічної та податкової політики, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної податкової служби України, міжнародних організацій, а також аналітичні матеріали, звіти та інші інформаційні ресурси, що стосуються функціонування й розвитку системи екологічного оподаткування.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці рекомендацій щодо розв'язання проблеми підвищення результативності системи екологічного оподаткування в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду та сучасних тенденцій розвитку екологічної політики.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення національної системи екологічного оподаткування та підвищення її дієвості як механізму впливу на процеси природокористування.

Загальний обсяг роботи складає 95 сторінок, з них основний зміст викладено на 84 сторінках. У роботі 12 таблиць, 4 рисунки, список використаних джерел налічує 79 джерел.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

1.1. Економічна сутність системи екологічного оподаткування

У сучасних умовах екологічне оподаткування розглядається як один із найважливіших економічних важелів державного впливу на природокористування та охорону довкілля. Його призначення полягає у створенні фінансових умов, за яких суб'єкти господарювання та населення несуть економічну відповідальність за використання природних ресурсів і негативний вплив на навколишнє середовище. До складу екологічного оподаткування входять різноманітні податки, збори та обов'язкові платежі, пов'язані з видобутком і споживанням природних ресурсів, здійсненням викидів забруднюючих речовин, утворенням відходів та іншими видами діяльності, що можуть погіршувати стан екосистем.

Економічний зміст екологічних податків полягає у створенні стимулів для переходу до більш ощадливих моделей використання природних ресурсів та зменшення екологічних ризиків. На відміну від традиційних податків, вони виконують не лише функцію мобілізації фінансових ресурсів до бюджету, а й виступають інструментом коригування поведінки економічних агентів. Завдяки цьому підприємства отримують додаткові мотиви для скорочення обсягів забруднення, впровадження екологічно безпечних технологій, підвищення ресурсної ефективності виробництва та зменшення негативного впливу на довкілля [1].

Розбудова дієвої системи екологічного оподаткування є одним із пріоритетних завдань фінансової та екологічної політики держави в умовах переходу до моделі сталого розвитку. Проте ефективне реформування цієї системи неможливе без чіткого розуміння її економічної сутності та структурних

елементів. Відсутність єдиного концептуального підходу до визначення поняття «система екологічного оподаткування» у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі зумовлює необхідність систематизації існуючих точок зору та формування авторської позиції.

У науковій літературі зустрічається значна кількість дефініцій «система екологічного оподаткування», що відображають різні аспекти його змісту залежно від наукової школи та методологічного підходу авторів. Дослідженню теоретичних засад екологічного оподаткування присвячено праці таких вчених, як О. О. Веклич, Б. М. Данилишин, І. Г. Лук'яненко, В. М. Трегобчук, а також молодих науковців - О. І. Євтушевської, Н. С. Педченко, А. І. Крисака та ін. Незважаючи на значний науковий доробок, питання щодо комплексного розуміння системи екологічного оподаткування залишається дискусійним і потребує подальшого дослідження.

Аналіз наукових джерел дозволив виокремити вісім основних концептуальних підходів до розуміння сутності поняття «система екологічного оподаткування», які систематизовано у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Концептуальні підходи до розуміння сутності поняття «система екологічного оподаткування»

Автор (рік)	Підхід	Зміст визначення	Ключові акценти
Веклич О. О., Шлапак Н. А. (2021)	Фіскально-регуляторний підхід	Система екологічного оподаткування – це сукупність законодавчо встановлених екологічних податків і зборів, механізмів їх адміністрування та розподілу, спрямована на фіскальне забезпечення природоохоронної діяльності держави та регулювання природокористування.	Фіскальна функція; адміністрування; розподіл надходжень
Крисак А. І. (2022)	Інституційно-правовий підхід	Система екологічного оподаткування розглядається як правовий інститут, що охоплює норми податкового та екологічного права, які регулюють відносини щодо справляння обов'язкових платежів за забруднення довкілля, використання природних ресурсів та здійснення екологічно небезпечної діяльності.	Правова природа; екологічне право; обов'язкові платежі

Продовження Табл.1.1

Маслій Н. Д., Ковальчук С. В. (2022)	Економіко-екологічний підхід	Система екологічного оподаткування – це комплекс взаємопов'язаних елементів фінансового механізму природокористування, що через систему цінових сигналів (екологічних податків, зборів, платежів) інтерналізує екстерналії та стимулює суб'єктів господарювання до екологічно відповідальної поведінки.	Інтерналізація екстерналій; цінові сигнали; екологічна ефективність
Податковий кодекс України (ред. 2023)	Нормативно-законодавчий підхід	Система екологічного оподаткування визначається через сукупність елементів екологічного податку (платник, об'єкт, база, ставка, пільги, порядок обчислення та сплати), що формують єдиний механізм справляння обов'язкового платежу загальнодержавного рівня за викиди забруднюючих речовин.	Елементи податку; загальнодержавний рівень; обов'язковий платіж
Лук'яненко І. Г., Поліщук О. А. (2023)	Системно-функціональний підхід	Система екологічного оподаткування являє собою відкриту динамічну систему взаємодії фіскальних, регулятивних і стимулюючих інструментів, що функціонують у межах загальної податкової системи держави й забезпечують досягнення цілей сталого розвитку через економічні важелі екологічної політики.	Системність; сталий розвиток; динамічність; відкритість системи
Трегобчук В. М., Данилишин Б. М. (2023)	Еколого-фінансовий підхід	Система екологічного оподаткування – це підсистема публічних фінансів, яка акумулює фінансові ресурси від платників за використання природного капіталу й деградацію довкілля та забезпечує їх цільове спрямування на відтворення природно-ресурсного потенціалу країни.	Публічні фінанси; природний капітал; цільове фінансування
Євтушевська О. І. (2024)	Поведінково-стимулюючий підхід	Система екологічного оподаткування тлумачиться як інструментарій «зеленого» оподаткування, спрямований на зміну поведінки економічних агентів у напрямі декарбонізації виробництва та споживання шляхом підвищення вартості екологічно деструктивних видів діяльності.	Зелена трансформація; декарбонізація; зміна поведінки агентів
Педченко Н. С., Стрілець В. Ю. (2024)	Структурно-елементний підхід	Система екологічного оподаткування розуміється як структурований комплекс, що включає суб'єктний склад (держава, платники), об'єктну складову (забруднення, ресурсокористування), механізм справляння та контролю, а також інституційне середовище функціонування екологічних платежів.	Структурні елементи; суб'єктно-об'єктна взаємодія; інституційне середовище

Складено автором на основі [1-8]

Проведений аналіз наукових підходів до розуміння сутності системи екологічного оподаткування засвідчує їхню значну концептуальну різноманітність, яка відображає міждисциплінарний характер досліджуваного

феномену. Водночас кожен із виокремлених підходів має як беззаперечні переваги, так і певні методологічні обмеження.

Фіскально-регуляторний підхід застосовують О. О. Веклич, Н. А. Шлапак [2] і акцентують увагу на функціональному призначенні системи екологічного оподаткування як інструменту державних фінансів. Він є найбільш традиційним і операційно зручним, оскільки дозволяє безпосередньо пов'язати систему екологічних податків із бюджетним процесом. Проте критики зазначають, що надмірна фіскалізація призводить до другорядності регулятивної та стимулюючої функцій, внаслідок чого система перетворюється на механізм простого збирання коштів без досягнення реального екологічного ефекту [3].

А. І. Крисак пропонує інституційно-правовий підхід [4]і розглядає систему екологічного оподаткування крізь призму правових норм і відносин. Його перевага полягає у чіткому визначенні меж правового регулювання та суб'єктно-об'єктного складу системи. Разом з тим, юридичний формалізм цього підходу нівелює економічний зміст екологічних платежів, зводячи їх до обов'язкових стягнень без урахування ринкових механізмів ціноутворення на екологічні активи.

Особливого визнання в сучасній науковій літературі набув економіко-екологічний підхід Н. Д. Маслій, С. В. Ковальчук [5], в основу якого покладено концепцію інтерналізації зовнішніх ефектів А. Пігу. Його принципова відмінність від суто фіскального підходу полягає в тому, що він розглядає екологічні податки не як фіскальний інструмент, а як механізм коригування ринкових провалів через включення екологічних витрат у систему цін. Позитивним аспектом цього підходу є орієнтація на реальну зміну економічної поведінки суб'єктів господарювання. Натомість його практична реалізація ускладнюється труднощами точного виміру величини екстерналій і встановлення «правильної» ставки екологічного податку [6].

Системно-функціональний підхідна якому наголошують І. Г. Лук’яненко, О. А. Поліщук [7] є найбільш комплексним, оскільки розглядає систему екологічного оподаткування як відкриту динамічну систему з множинністю

функцій та зворотними зв'язками. Його теоретична перевага полягає у здатності враховувати синергетичні ефекти взаємодії різних інструментів екологічної фіскальної політики. Проте ця ж комплексність є і вадою підходу з точки зору операціоналізації, оскільки складність системи ускладнює її практичне застосування у процесі нормативного регулювання.

Поведінково-стимулюючий підхід, який застосовує О. І. Євтушевська [3] є актуальним в контексті сучасних процесів «зеленої» трансформації економіки та кліматичної політики ЄС. Він акцентує увагу на психологічних і поведінкових механізмах впливу екологічних податків на рішення економічних агентів, що узгоджується з положеннями поведінкової економіки та теорії підштовхування (nudge theory). Однак цей підхід недостатньо враховує фіскальний вимір системи та механізми її інституційного закріплення [8].

Нормативно-законодавчий підхід, закріплений у Податковому кодексі України [9], є обов'язковою відправною точкою для будь-якого прикладного дослідження, оскільки він визначає юридичну конструкцію екологічного оподаткування. Разом з тим, нормативне визначення за своєю природою є консервативним і не встигає відображати нові наукові підходи та міжнародні тенденції розвитку «зеленого» оподаткування.

Порівнюючи зазначені підходи, слід констатувати, що жоден із них окремо не є достатнім для повного розкриття економічної сутності системи екологічного оподаткування. Кожен підхід відображає певний зріз досліджуваного явища: фіскальний -його фінансово-бюджетну роль, інституційний - правову природу, економіко-екологічний - ринкові механізми впливу, системний - внутрішню архітектуру та зв'язки, поведінковий – регулятивний ефект щодо економічних агентів. Відтак, для цілей даного дослідження пропонується інтегративне визначення, яке синтезує найцінніші елементи різних підходів.

Система екологічного оподаткування – це відкрита динамічна підсистема публічних фінансів і фінансового механізму природокористування, що являє собою сукупність законодавчо встановлених екологічних податків, зборів і платежів, механізмів їх обчислення, справляння та адміністрування, а також

інституційного середовища функціонування, яка через інтерналізацію екстерналій, цінові сигнали та фіскальне акумулювання ресурсів забезпечує регулювання природокористування, стимулювання екологічно відповідальної поведінки суб'єктів господарювання та фінансове забезпечення досягнення цілей сталого розвитку держави.

Запропоноване визначення відображає багаторівневість системи екологічного оподаткування, враховуючи її фіскальний, регулятивний і стимулюючий виміри, а також підкреслює її відкритий і динамічний характер, що є принципово важливим в умовах євроінтеграційних перетворень та реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у частині наближення вітчизняного екологічного законодавства до стандартів ЄС [10; 11].

Місце екологічного оподаткування в системі державного регулювання визначається широким спектром його функціонального призначення. Його роль виходить за межі суто податкової сфери, оскільки воно забезпечує узгодження економічних інтересів суб’єктів господарювання із завданнями екологічної безпеки та суспільного добробуту. У зв’язку з цим функції екологічного оподаткування доцільно розглядати як комплекс взаємопов’язаних напрямів впливу на економічні та природоохоронні процеси.

Однією з базових є фіскальна функція, сутність якої полягає у формуванні фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів за рахунок надходжень від екологічних податків і зборів. Акумульовані кошти створюють фінансову основу для реалізації природоохоронної політики держави, фінансування екологічних програм і проєктів, а також модернізації виробничої сфери відповідно до принципів сталого розвитку. Завдяки цим надходженням забезпечується проведення заходів із відновлення порушених земель, очищення водних ресурсів, моніторингу якості атмосферного повітря, управління відходами та вирішення інших екологічних проблем. Водночас бюджетні ресурси, сформовані за рахунок екологічних платежів, можуть використовуватися для підтримки підприємств, які інвестують у впровадження ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій. Це сприяє

технологічному оновленню виробництва, підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та покращенню загальних показників економічного розвитку.

Рис. 1.1. Базові функції екологічного оподаткування

Джерело: побудовано автором самостійно

Важливе місце в системі екологічного оподаткування займає регуляторна функція, яка забезпечує вплив держави на екологічну поведінку суб'єктів господарювання. Її реалізація ґрунтується на застосуванні різних податкових ставок залежно від рівня забруднення довкілля або інтенсивності використання природних ресурсів. Завдяки такому механізму екологічні платежі перетворюються не лише на джерело бюджетних надходжень, а й на інструмент коригування економічних рішень підприємств. У результаті суб'єкти господарювання отримують економічні стимули для скорочення шкідливих викидів, підвищення ресурсної ефективності виробництва та впровадження технологічних рішень із мінімальним екологічним навантаженням. Таким чином забезпечується узгодження економічних інтересів бізнесу з потребами

суспільства щодо збереження природного середовища, що відповідає принципам сталого розвитку [12, с. 97].

Не менш важливим напрямом впливу екологічного оподаткування є його стимулююча функція. Її зміст полягає у створенні сприятливих умов для розвитку екологічних інновацій, поширення ресурсозберігаючих технологій та впровадження сучасних стандартів екологічного менеджменту. Для підприємств, які здійснюють природоохоронні заходи та демонструють високий рівень екологічної відповідальності, можуть передбачатися податкові преференції або зменшення податкового навантаження. Такий підхід підвищує зацікавленість бізнесу в оновленні виробничих потужностей, скороченні споживання енергетичних і сировинних ресурсів, а також мінімізації обсягів забруднення. У результаті досягається поєднання економічної вигоди підприємств із завданнями охорони довкілля, що позитивно позначається на довгострокових перспективах розвитку національної економіки та екологічному стані країни.

Соціальний аспект екологічного оподаткування проявляється через формування відповідального ставлення до природних ресурсів серед населення та представників бізнесу. Завдяки дії цього механізму посилюється усвідомлення важливості дотримання екологічних вимог, раціонального використання природних багатств і зниження негативного впливу господарської діяльності на довкілля. Водночас соціальна функція сприяє підвищенню якості життя населення шляхом покращення стану атмосферного повітря, водних ресурсів і земельного фонду, а також зміцненню екологічної безпеки держави. Сукупна дія фіскальної, регуляторної та стимулюючої функцій формує цілісний механізм державного впливу, який дозволяє одночасно реалізовувати економічні, природоохоронні та соціальні завдання, забезпечуючи умови для сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності економіки [13, с. 87].

Отже, екологічне оподаткування характеризується багатофункціональним впливом на економічну систему. З одного боку, воно виконує роль інструменту державного регулювання, а з іншого – забезпечує формування фінансової бази

для реалізації екологічної політики. Через механізм податкового впливу держава стимулює підприємства до більш відповідального природокористування, скорочення забруднення навколишнього середовища та впровадження інноваційних технологій, що відповідають сучасним екологічним стандартам. Це створює умови для ефективного контролю за використанням природних ресурсів і сприяє переходу економіки до моделі сталого розвитку.

Фінансова складова екологічного оподаткування забезпечує акумулювання додаткових бюджетних ресурсів, які можуть використовуватися для реалізації природоохоронних проєктів, розвитку екологічної інфраструктури та технічного переоснащення виробничих комплексів. У такий спосіб екологічні пріоритети інтегруються в економічну діяльність підприємств, а інтереси бізнесу дедалі більше узгоджуються із суспільними потребами щодо охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів.

Крім того, екологічні податки створюють передумови для гармонізації інтересів усіх учасників економічних відносин. Для бізнесу вони виступають стимулом до впровадження екологічно орієнтованих інновацій і ресурсозберігаючих рішень; для держави - інструментом формування стабільних бюджетних надходжень та реалізації природоохоронної політики; для суспільства - механізмом покращення стану довкілля та підвищення рівня екологічної безпеки. Саме така взаємодія економічних, екологічних і соціальних інтересів створює основу для забезпечення довгострокового та збалансованого розвитку країни [14, с. 43].

Таким чином, сучасне екологічне оподаткування слід розглядати не лише як джерело бюджетних надходжень, а як комплексний механізм економічного впливу, який формує стимули до екологічно відповідальної поведінки суб’єктів господарювання, забезпечує раціональне використання природних ресурсів та сприяє мінімізації негативних наслідків господарської діяльності для навколишнього середовища.

1.2. Організаційно-інституційні основи розвитку системи екологічного оподаткування

Формування дієвої системи екологічного оподаткування неможливе без відповідного організаційно-інституційного забезпечення, яке охоплює сукупність норм, правил, органів державної влади та механізмів координації, що визначають порядок встановлення, адміністрування і розподілу екологічних податків та зборів. У науковій літературі інституційний вимір екологічного оподаткування традиційно розглядається через призму двох взаємодоповнювальних підходів: нормативно-правового, що акцентує увагу на законодавчих основах і повноваженнях суб'єктів регулювання, та інституціонально-економічного, в межах якого досліджуються неформальні практики, транзакційні витрати й провали державного регулювання [15; 16].

Дослідження Р. Коуза та А. Пігу, попри концептуальну відмінність запропонованих ними підходів до коригування екстерналій, сформували методологічну основу для осмислення ролі інститутів у сфері екологічного регулювання. Пігувіанська традиція обґрунтовує потребу в активному державному втручанні через систему коригувальних податків, натомість коузіанський підхід наголошує на значенні чітко визначених прав власності й контрактних відносин [17]. У контексті організаційно-інституційних основ екологічного оподаткування ці традиції синтезуються в концепції «регуляторного держави» (regulatory state), де податкові інструменти функціонують поруч із дозвільними режимами, стандартами якості довкілля та ринковими механізмами [18].

Провідні міжнародні організації - Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Європейський Союз, Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) - розробили розгалужені концептуальні рамки для аналізу та імплементації екологічних податків. Зокрема, ОЕСР систематизує екологічні платежі у чотири групи: податки на забруднення, ресурсні платежі, транспортні та енергетичні збори [19]. Ця класифікація слугує

не лише аналітичним інструментом, а й організаційним орієнтиром для побудови інституційної архітектури екологічного оподаткування в країнах-членах і партнерах організації.

З інституційної точки зору, ефективність екологічного оподаткування визначається насамперед якістю вертикальної та горизонтальної координації між органами, уповноваженими встановлювати ставки та базу оподаткування, адмініструвати збирання податків і здійснювати природоохоронний контроль. У більшості країн ЄС ці функції розподілені між міністерствами фінансів, міністерствами екології (навколишнього середовища) та незалежними агентствами з охорони довкілля, що зумовлює необхідність налагодження міжвідомчої взаємодії [20]. Дослідження Д. Пірса та Р. Тернера свідчать, що відсутність чітких процедур такої координації є одним із ключових чинників, що знижує ефективність екологічного оподаткування навіть за наявності формально розвинутої нормативно-правової бази [21].

Окремої уваги заслуговує питання фіскальної децентралізації у сфері екологічного оподаткування. У федеративних державах та державах з розвиненою системою місцевого самоврядування - таких як Швейцарія, Швеція, Німеччина - субнаціональні органи влади наділені широкими повноваженнями щодо запровадження власних екологічних зборів і стимулів, що забезпечує адаптованість інструментів регулювання до місцевих екологічних умов і преференцій [22]. Водночас надмірна фрагментація може призводити до регуляторного арбітражу та підривати загальнонаціональні цілі екологічної політики. Це протиріччя між субсидіарністю та уніфікацією залишається однією із центральних теоретичних і практичних проблем в організації екологічного оподаткування [23].

Особливу роль у формуванні інституційного середовища відіграють процедури узгодження інтересів - консультаційні механізми за участю бізнесу, громадських організацій і наукового середовища. Досвід скандинавських країн свідчить, що включення широкого кола стейкхолдерів до розробки екологічних податкових реформ підвищує їх легітимність і знижує ризик регуляторного захоплення [24]. Так, шведська система екологічного оподаткування формувалась

протягом кількох десятиліть в умовах широкого суспільного діалогу, що дозволило поєднати амбітні екологічні цілі з прийнятними для бізнесу умовами переходу. Натомість у ряді країн Центральної та Східної Європи екологічні податкові реформи впроваджувались переважно «зверху вниз», без належного залучення стейкхолдерів, що негативно позначалось на якості комплаєнсу та ефективності регулювання [25].

Суттєвим компонентом організаційно-інституційних основ є інформаційно-моніторингова інфраструктура, яка забезпечує можливість визначення бази оподаткування, верифікації звітності платників і оцінки екологічного ефекту фіскальних інструментів. У країнах ЄС розроблено спеціалізовані реєстри викидів і систему статистики екологічних податків (Environmental Taxes Statistics), що базується на методології Євростату і забезпечує порівнянність даних між державами-членами [26]. Відсутність аналогічних уніфікованих систем обліку у менш розвинутих країнах ускладнює не лише адміністрування екологічних податків, а й проведення незалежного дослідницького аналізу їх ефективності.

В Україні організаційно-інституційні основи системи екологічного оподаткування формувались у декілька етапів. Перший - становлення (1991–2010 рр.) - характеризувався введенням зборів за забруднення навколишнього середовища у рамках розрізнених законодавчих актів без системної концепції. Другий - кодифікація (2010–2014 рр.) - пов’язаний із прийняттям Податкового кодексу України, розділ VIII якого запровадив «екологічний податок» як самостійну категорію [9]. Третій - реформування під впливом євроінтеграційних зобов'язань (2014 р. - до теперішнього часу) - ознаменований поступовим приведенням екологічного оподаткування у відповідність до вимог директив ЄС у галузі енергетики та охорони довкілля, зокрема Директиви 2003/96/ЄС про оподаткування енергопродуктів [27].

Інституційна архітектура екологічного оподаткування в Україні включає низку суб’єктів із різними й іноді суперечливими функціями: Державна податкова служба здійснює адміністрування екологічного податку; Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів розробляє ставки і нормативи та здійснює природоохоронний контроль; Міністерство фінансів координує фіскальну політику

в цілому; Рахункова палата здійснює зовнішній аудит використання екологічних коштів; Державне агентство з енергоефективності опікується питаннями вуглецевого регулювання [28]. Критичним недоліком цієї конструкції є відсутність єдиного координаційного органу, уповноваженого забезпечувати узгодженість екологічно орієнтованих фіскальних рішень із ширшою стратегією сталого розвитку.

Науковці І. Луніна, В. Хлівний, О. Веклич та інші звертають увагу на те, що в Україні продовжує існувати розрив між задекларованою природоохоронною функцією екологічного оподаткування та реальним спрямуванням акумульованих коштів [29; 30]. Упродовж тривалого часу надходження від екологічного податку не мали цільового призначення і повністю зараховувались до загального фонду державного та місцевих бюджетів, що нівелювало стимулювальний ефект інструменту й знижувало суспільний запит на підвищення ставок. Лише після 2019 року певна частка коштів почала спрямовуватись на екологічні програми через механізм Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, проте ефективність цього механізму залишається предметом наукової дискусії [31].

Порівняльний аналіз організаційно-інституційних моделей екологічного оподаткування в зарубіжних країнах дозволяє виокремити кілька усталених моделей. Перша - «скандинавська» модель - характеризується вертикально інтегрованою системою управління, в якій парламент встановлює стратегічні цілі, уряд - конкретні ставки та інструменти, а незалежні агентства реалізують моніторинг і забезпечення дотримання вимог. При цьому суттєва частина доходів повертається суспільству через зниження прибуткових податків (т. зв. «подвійний дивіденд») [32]. Друга - «центральноєвропейська» модель (Польща, Чехія, Угорщина) - відзначається більшою роллю держави у встановленні нормативів і нижчим рівнем автономії регуляторів, що відображає постсоціалістичну традицію адміністративного управління природокористуванням. Третя - «англосаксонська» модель - тяжіє до ринкових механізмів і гнучкості регулювання, де екологічні податки нерідко комбінуються з системами торгівлі викидами [33].

Аналіз зазначених моделей свідчить, що їх ефективність визначається не стільки формальними характеристиками (кількістю та видами податків, рівнем

ставок), скільки якістю інституційного середовища: стабільністю правового поля, незалежністю регуляторних органів, рівнем довіри між урядом і платниками, а також наявністю дієвих механізмів accountability. Остання обставина є особливо важливою для України з огляду на тривалу традицію слабкості інститутів і схильності до рентоорієнтованої поведінки з боку окремих суб'єктів [34].

Система екологічного оподаткування України функціонує на основі сформованої нормативно-правової та інституційної бази, яка забезпечує її реалізацію як одного з інструментів державного впливу на сферу природокористування. Ключовим законодавчим актом, що регламентує засади побудови, складові елементи та механізми адміністрування екологічних платежів, виступає Податковий кодекс України. Саме ним визначаються види екологічних податків, порядок їх обчислення і сплати, а також санкції за недотримання вимог податкового законодавства. До складу екологічних платежів належать податок за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, платежі за забруднення водних об'єктів, рентна плата за використання природних ресурсів (земельних, лісових та надр), а також інші збори екологічного спрямування.

Інституційна складова екологічного оподаткування ґрунтується на взаємодії низки суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення належного адміністрування податків та ефективного використання отриманих надходжень. Центральне місце в цій системі посідає Державна податкова служба України, яка здійснює адміністрування екологічних платежів.(рис.1.2) До її функцій належать нарахування податкових зобов'язань, контроль за повнотою та своєчасністю сплати податків, ведення податкового обліку й звітності, а також проведення контрольних заходів щодо платників. Крім того, цей орган аналізує результативність функціонування системи екологічного оподаткування та формує статистичну інформацію для органів державної влади, що дає можливість оцінювати вплив екологічних платежів на стан економіки та навколишнього природного середовища [35, с. 31].

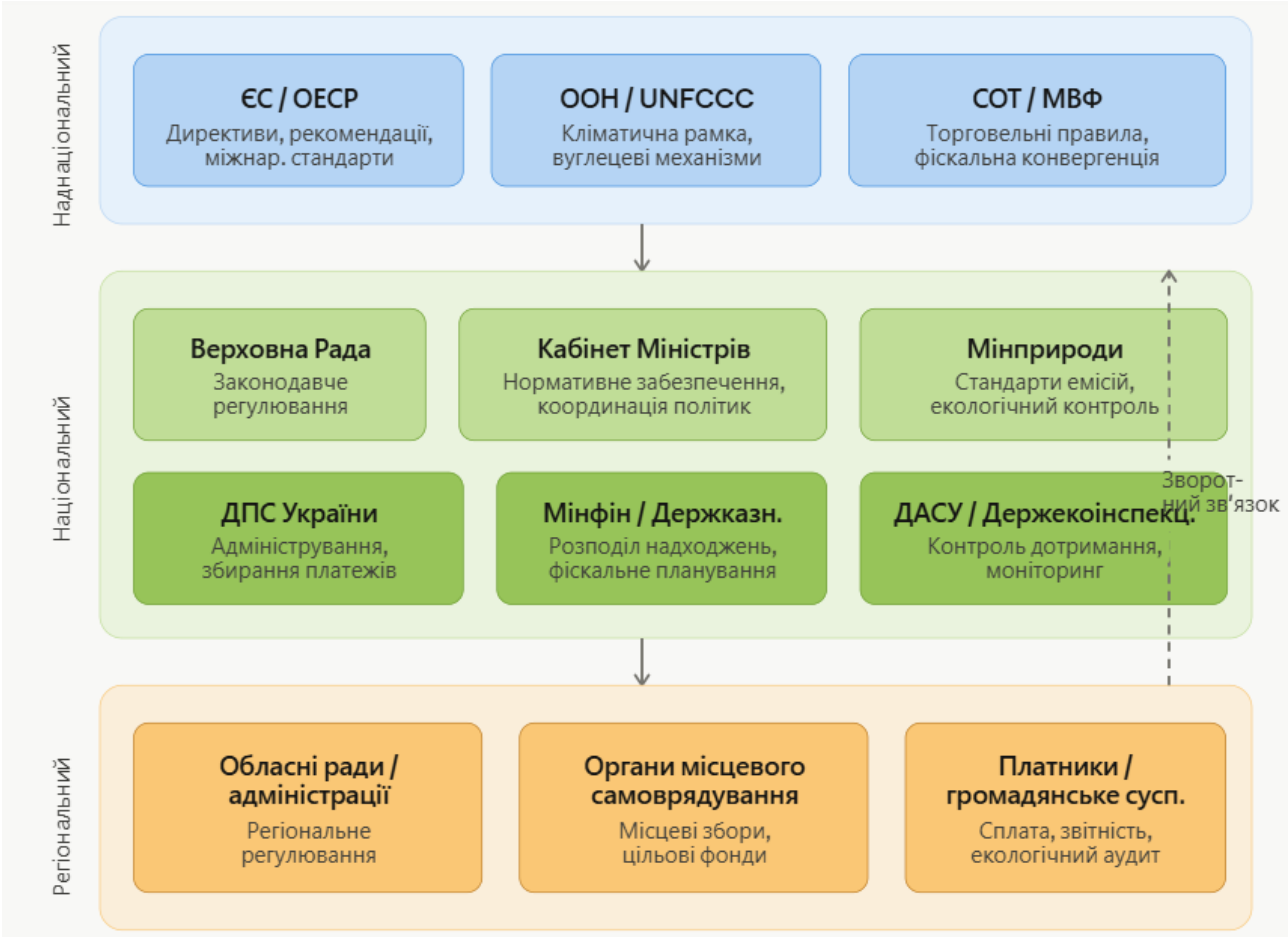

Рис.1.2 Організаційно інституційна структура системи екологічного оподаткування в Україні

Джерело: сформовано автором

Важливу роль у системі відіграють органи місцевого самоврядування, які беруть участь у контролі за надходженням платежів до місцевих бюджетів і забезпечують координацію використання фінансових ресурсів для реалізації природоохоронних програм на відповідних територіях. До їх компетенції належить визначення потреб регіонів у фінансуванні екологічних заходів, підтримка суб'єктів господарювання, які впроваджують екологічно безпечні технології, а також контроль за дотриманням вимог щодо поводження з відходами та запобігання забрудненню довкілля. Такий механізм співпраці сприяє раціональному розподілу коштів між державним та місцевим рівнями управління, що позитивно впливає на реалізацію природоохоронної політики та зміцнення екологічної безпеки.

Суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати правильний розрахунок і своєчасно сплачувати екологічні податки відповідно до масштабів використання природних ресурсів та рівня негативного впливу на навколишнє середовище. Населення також бере участь у формуванні екологічних надходжень шляхом сплати окремих платежів, передбачених законодавством, зокрема пов'язаних з утилізацією відходів, використанням транспортних засобів та іншими джерелами забруднення. Участь платників податків є необхідною умовою забезпечення достатнього обсягу фінансових ресурсів для реалізації природоохоронних програм і заходів [36, с. 54].

Нормативно-правове забезпечення розвитку екологічного оподаткування в Україні формується сукупністю законодавчих актів, які регламентують як порядок справляння відповідних платежів, так і засади взаємодії державних органів, бізнесу та громадськості у сфері охорони навколишнього середовища. Базовим документом у цій сфері виступає Податковий кодекс України, який визначає перелік екологічних податків і зборів, механізми їх обчислення та сплати, а також встановлює відповідальність за порушення податкових норм.

Поряд із Податковим кодексом вагоме значення мають спеціалізовані нормативно-правові акти природоохоронного спрямування. До них належать Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про відходи» та інші законодавчі документи, що регулюють питання використання природних ресурсів і визначають екологічні вимоги до діяльності підприємств. Ці акти встановлюють права та обов'язки суб'єктів господарювання у сфері екологічної безпеки, регламентують процедури контролю за впливом на довкілля та передбачають відповідальність за його забруднення або нераціональне використання ресурсного потенціалу. Водночас постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України деталізують механізми адміністрування екологічних платежів і забезпечують реалізацію податкової політики на практиці. Вони визначають порядок розрахунку платежів за забруднення водних і земельних ресурсів, обчислення податку на атмосферні викиди, а також механізми сплати рентної плати за користування надрами та іншими природними ресурсами. Завдяки цьому формується прозора та впорядкована правова система, яка

забезпечує належний рівень контролю за діяльністю суб'єктів господарювання та виконанням екологічних вимог [37, с. 21].

Важливою складовою правового регулювання є встановлення відповідальності за порушення екологічного законодавства. У разі невиконання встановлених вимог до фізичних та юридичних осіб можуть застосовуватися адміністративні, фінансові або кримінальні санкції залежно від характеру та масштабів правопорушення. Такий підхід сприяє дотриманню екологічних стандартів і підвищує ефективність екологічного оподаткування як інструменту державного регулювання природокористування. Отже, нормативно-правова база екологічного оподаткування в Україні створює стабільні умови для його функціонування та забезпечує баланс між економічними інтересами суб'єктів господарювання, фіскальними потребами держави та суспільним запитом на збереження довкілля [38, с. 84]. Водночас вона сприяє реалізації не лише фіскальної, а й регуляторної та стимулюючої функцій екологічних податків, заохочуючи впровадження сучасних природоохоронних технологій і стандартів.

Подальший розвиток системи екологічного оподаткування в Україні пов'язаний із посиленням нормативно-правового забезпечення, удосконаленням механізмів адміністрування та підвищенням ефективності регуляторного впливу. Це передбачає систематичне оновлення законодавства відповідно до сучасних екологічних викликів, адаптацію національних норм до стандартів Європейського Союзу, а також розширення використання цифрових інструментів контролю, моніторингу та звітності. Реалізація таких заходів сприятиме забезпеченню стабільних бюджетних надходжень, підвищенню рівня екологічної відповідальності бізнесу та стимулюванню впровадження екологічно безпечних технологій. Візуалізуючи систему екологічного оподаткування в Україні, варто подати її в такому вигляді. Система екологічного оподаткування України має двокомпонентну структуру, що включає компенсаційні та регулюючі платежі.Табл.1.2.

Компенсаційні платежі переважно пов'язані з використанням природних ресурсів і мають ресурсно-орендний характер (рентні платежі). Регулюючі платежі представлені екологічним податком, який виконує функцію зменшення негативного

впливу господарської діяльності на довкілля через фінансове стимулювання скорочення забруднення. [10].

Таблиця 1.2.

Система екологічного оподаткування в Україні

Компенсаційні платежі	Регулюючі платежі
• Рентна плата за користування надрами	**Екологічний податок включає:**
• Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України	• Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря
• Рентна плата за спеціальне використання води	• Скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об’єкти
• Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	• Розміщення відходів (крім вторинної сировини) у спеціально відведених місцях або об’єктах
• Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами	• Утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені)
• Рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України	• Тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений ліцензійний строк
	• Обсяги та види палива, реалізованого або ввезеного на митну територію України податковими агентами *(норма скасована Законом № 71-VIII)*

Таким чином, організаційно-інституційні основи системи екологічного оподаткування являють собою складну багаторівневу конструкцію, ефективність якої визначається узгодженістю формальних норм і неформальних практик, якістю координації між суб'єктами регулювання, наявністю дієвої інформаційно-моніторингової інфраструктури та рівнем інклюзивності процесів прийняття регуляторних рішень. Для України на сучасному етапі ключовими напрямами вдосконалення інституційного забезпечення є: консолідація координаційних функцій у сфері екологічного оподаткування; посилення цільового характеру використання надходжень; розвиток систем екологічного обліку і моніторингу; наближення регуляторних практик до стандартів ЄС в умовах реалізації угоди про асоціацію та переговорного процесу щодо членства в Євросоюзі.

РОЗДІЛ 2.
ПРАКТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. **Фіскальна роль екологічних податків в Україні**

Дослідження структури та тенденцій зміни надходжень від екологічних платежів є важливим елементом оцінювання результативності податкових механізмів у сфері природокористування. Такий аналіз дає змогу простежити особливості формування доходів екологічного спрямування, визначити їх роль у бюджетній системі, виявити закономірності розвитку в різні часові періоди та встановити вплив економічних, соціальних і природоохоронних чинників на обсяги податкових надходжень.

Формування доходів бюджету від екологічного оподаткування в Україні забезпечується за рахунок декількох основних груп платежів: податок за користування природними ресурсами, зокрема за забір води, використання надр та лісових ресурсів; податки та збори за забруднення довкілля, включно з податком на викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря та платою за відходи виробництва; збори за спеціальне використання природних ресурсів, що регулюють раціональне природокористування та стимулюють підприємства до впровадження ресурсозаощаджувальних технологій; інші платежі та надходження, що входять до екологічного податку.

Комплексний аналіз динаміки та структури зазначених платежів дозволяє не лише оцінити рівень фіскальної ефективності екологічного оподаткування, а й визначити ступінь його впливу на екологічну поведінку суб’єктів господарювання та реалізацію державної природоохоронної політики.

Дослідження структури екологічних надходжень свідчить, що домінуюче місце у їх формуванні займає рентна плата за використання природних ресурсів. Її питома вага в загальному обсязі екологічних доходів державного бюджету в

середньому досягає близько 90 %. Частка інших екологічних податків і зборів залишається порівняно незначною, що значною мірою обумовлено невисоким рівнем податкових ставок, а також скороченням кількості суб'єктів господарювання, які є платниками відповідних платежів. Подібна структура надходжень вказує на переважання доходоутворюючої складової екологічного оподаткування над його стимулюючою та регуляторною функціями, що актуалізує необхідність посилення економічних механізмів заохочення екологічно відповідальної діяльності підприємств [39, с. 154].

Аналіз змін обсягів екологічних надходжень у часовому вимірі дозволяє констатувати тенденцію до їх поступового скорочення протягом останніх років. Серед основних причин такого явища можна виокремити відсутність суттєвого перегляду податкових ставок, а також наявні проблеми у сфері податкового адміністрування та контролю. Водночас певний позитивний вплив на систему справляння екологічних платежів мало впровадження цифрових інструментів звітності та моніторингу. Використання електронних сервісів сприяло зменшенню обсягів простроченої заборгованості, підвищенню прозорості податкових процедур та скороченню кількості випадків порушення податкового законодавства.

Важливим напрямом дослідження є також аналіз територіального розподілу екологічних платежів. Найбільші обсяги надходжень традиційно забезпечують регіони з високою концентрацією промислового виробництва, насамперед металургійного, гірничодобувного та хімічного комплексів. Натомість у переважно аграрних областях та регіонах із низьким рівнем промислового розвитку обсяги екологічних платежів є значно меншими. Така диференціація обумовлена нерівномірним розміщенням екологічно навантажених виробництв і різним рівнем антропогенного впливу на довкілля. Виявлені особливості регіонального розподілу створюють підґрунтя для розроблення адресних природоохоронних заходів та концентрації фінансових ресурсів у тих територіях, де екологічні ризики та масштаби забруднення є найбільш відчутними.

Дані табл. 2.1 відображають склад та динаміку надходжень основних екологічних платежів до державного бюджету України протягом останніх років. Проведений аналіз свідчить, що у 2021–2025 рр. система екологічного оподаткування характеризувалася значною концентрацією доходів в одному джерелі - рентній платі за використання природних ресурсів.

Таблиця 2.1

Надходження до зведеного бюджету від основних екологічних податків в Україні у 2021–2025 рр. (млрд грн) [40;41]

Види екологічних податків	2021	2022	2023	2024	2025	Частка у загальних надходженнях у 2025 р (%)
Рентна плата за користування природними ресурсами	89,31	94,10	66,31	58,96	55,27	90,8
Екологічний податок за забруднення атмосферного повітря	2,24	1,40	1,27	1,20	1,23	2,0
Екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об’єкти	0,16	0,22	0,46	0,73	0,83	1,4
Екологічний податок за розміщення відходів	1,37	0,84	0,63	0,74	0,81	1,3
Екологічний податок за утворення радіоактивних відходів	1,04	0,78	0,65	0,71	0,72	1,2
Екологічний податок за викиди у повітря двоокису вуглецю	1,18	1,64	1,95	2,00	2,02	3,3
Разом	95,30	98,98	71,27	64,33	60,88	100

У 2025 р. їх частка становила 90,8 % загального обсягу надходжень, що підтверджує збереження ресурсно-орієнтованої моделі екологічного оподаткування та недостатню роль податків, безпосередньо пов’язаних із забрудненням довкілля.рис.2.1. Така ситуація свідчить про надмірну залежність екологічних доходів бюджету від ресурсних платежів та обмежену роль інших екологічних податків у виконанні як фіскальної, так і регуляторної функцій.

Рис. 2.1 Частка рентної плати та екологічного податку в загальній сумі надходжень основних екологічних податків в Україні в 2021-2025 рр.,%

Загальний обсяг надходжень від основних екологічних платежів за досліджуваний період скоротився з 95,30 млрд грн у 2021 р. до 60,88 млрд грн у 2025 р., тобто на 34,42 млрд грн або на 36,1 %. При цьому найбільш різке скорочення відбулося у 2023 р., коли надходження зменшилися на 27,7 млрд грн порівняно з попереднім роком. Така динаміка значною мірою зумовлена негативними наслідками повномасштабної війни, зниженням обсягів видобутку природних ресурсів, скороченням промислового виробництва та втратою частини економічного потенціалу на тимчасово окупованих територіях.

Рентна плата за користування природними ресурсами протягом досліджуваного періоду демонструвала тенденцію до поступового зниження. Якщо у 2022 р. її надходження досягали максимального значення – 94,10 млрд грн, то у 2025 р. вони скоротилися до 55,27 млрд грн. Загалом за чотири роки зниження становило 38,83 млрд грн або 41,3 %. Це свідчить про високу залежність бюджетних надходжень від стану видобувних галузей та кон'юнктури ринку природних ресурсів.

На відміну від рентних платежів, надходження від окремих екологічних податків у 2024–2025 рр. демонстрували позитивну динаміку. Зокрема,

екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об’єкти збільшився з 0,16 млрд грн у 2021 р. до 0,83 млрд грн у 2025 р., тобто більш ніж у п’ять разів. Це найвищий темп приросту серед усіх складових екологічного оподаткування. Подібна тенденція може бути пов’язана як із підвищенням ставок оподаткування, так і з посиленням контролю за водокористуванням та обліком забруднюючих викидів.

Позитивна динаміка також характерна для екологічного податку за викиди двоокису вуглецю. За 2021–2025 рр. його надходження зросли з 1,18 млрд грн до 2,02 млрд грн, або на 71,2 %. У результаті саме цей податок став другим за значенням джерелом екологічних надходжень після рентної плати, забезпечивши у 2025 р. 3,3 % усіх надходжень. Такі зміни свідчать про поступове посилення ролі кліматичних інструментів у податковій політиці держави та наближення національної системи до європейських підходів регулювання викидів парникових газів.

Водночас надходження від податку за забруднення атмосферного повітря залишаються відносно низькими. У 2025 р. вони становили лише 1,23 млрд грн, що практично відповідає рівню 2024 р. та забезпечує лише 2 % загального обсягу екологічних платежів. Така ситуація свідчить про недостатній стимулюючий вплив цього податку на підприємства-забруднювачі та необхідність перегляду його ставок відповідно до сучасних екологічних викликів.

Податки за розміщення відходів та утворення радіоактивних відходів характеризуються найменшими обсягами надходжень. У 2025 р. їх частка становила відповідно 1,3 % та 1,2 % загального обсягу платежів. Незважаючи на незначне зростання порівняно з попереднім роком, їх фіскальне та регуляторне значення залишається обмеженим. Це свідчить про недостатню ефективність чинного механізму стимулювання підприємств до скорочення обсягів утворення відходів та впровадження технологій циркулярної економіки.

Серед усіх складових екологічного оподаткування відносно позитивну динаміку демонструє податок на викиди двоокису вуглецю.(див.рис.2.1.) Обсяг надходжень від цього платежу зріс із 1,18 млрд грн у 2021 р. до 2,02 млрд грн у

2025 р., а його питома вага в загальній структурі екологічних доходів досягла близько 3,3 %. Незважаючи на наявну тенденцію до зростання, значення цього податку для формування бюджетних надходжень залишається незначним. На відміну від країн Європейського Союзу, де вуглецеве оподаткування є одним із центральних інструментів реалізації кліматичної політики та стимулювання декарбонізації економіки, в Україні його вплив на екологічну поведінку суб'єктів господарювання поки що є недостатньо відчутним через відносно низький рівень податкового навантаження.

Загальна динаміка надходжень свідчить про суттєве скорочення екологічних платежів протягом досліджуваного періоду. Якщо у 2021 р. до бюджету надійшло 95,30 млрд грн, то у 2025 р. цей показник зменшився до 60,88 млрд грн. Обсяг надходжень скоротився більш ніж на 30 %, що пояснюється не лише негативними наслідками повномасштабної війни та зниженням ділової активності, а й наявністю системних недоліків чинної моделі екологічного оподаткування. Серед них варто виділити недостатній рівень податкових ставок, недосконалість механізмів контролю за діяльністю забруднювачів, а також обмежені можливості для розширення податкової бази та посилення регуляторного впливу екологічних платежів.

Проведений аналіз дає змогу комплексно оцінити сучасний стан системи екологічного оподаткування в Україні, визначити її ключові диспропорції та проблемні аспекти функціонування. Отримані результати свідчать про необхідність подальшого вдосконалення податкових інструментів шляхом посилення їх стимулюючої та регуляторної ролі. Особливо актуальним є підвищення ефективності механізмів оподаткування забруднення довкілля, розширення застосування принципу «забруднювач платить» та створення додаткових економічних стимулів для впровадження підприємствами екологічно безпечних і ресурсозберігаючих технологій. Це сприятиме не лише збільшенню бюджетних надходжень, а й досягненню стратегічних цілей сталого розвитку та екологічної модернізації економіки.

2.2. Регуляторний потенціал екологічного оподаткування

Як слушно зазначається в науковій літературі, початкове призначення екологічного податку полягає насамперед у формуванні економічних стимулів для скорочення антропогенного навантаження на довкілля, поширення енергоощадних технологій та модернізації виробництва відповідно до екологічних стандартів. Лише другорядним завданням такого податкового інструменту є акумулювання фінансових ресурсів для реалізації природоохоронних програм. Проте практика функціонування екологічного оподаткування в Україні, зокрема численні зміни у механізмах розподілу надходжень між державним та місцевими бюджетами, свідчить про домінування фіскального підходу до його застосування. Це дає підстави стверджувати, що екологічний податок досі розглядається органами влади переважно як джерело бюджетних доходів, тоді як його стимулюючий та регуляторний потенціал залишається недостатньо реалізованим [42, с. 11].

У сучасній економічній системі екологічні податки набувають значно ширшого значення, ніж традиційне наповнення бюджетів. Вони виступають важливим інструментом впливу держави на поведінку суб’єктів господарювання у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища. Через механізм податкового регулювання держава отримує можливість формувати економічні передумови для зниження рівня забруднення, скорочення споживання природних ресурсів та поширення екологічно орієнтованих моделей виробництва і споживання.

Ключове значення регуляторної складової екологічного оподаткування полягає у створенні системи економічних мотивацій, які спонукають підприємства та населення враховувати екологічні наслідки своєї діяльності. Податкові важелі здатні впливати на структуру виробничих витрат, стимулюючи впровадження інноваційних технологій, підвищення енергоефективності та більш раціональне використання природних ресурсів. У результаті формується середовище, у якому екологічно відповідальна поведінка стає економічно

вигідною, а надмірне забруднення супроводжується додатковими фінансовими витратами.

Таким чином, ефективна система екологічного оподаткування повинна поєднувати фіскальні та регуляторні цілі, проте пріоритет має належати саме стимулюванню екологічної модернізації економіки. За таких умов податки виконують не лише функцію наповнення бюджету, а й стають важливим інструментом реалізації концепції сталого розвитку, сприяють формуванню «зеленої» економіки та забезпечують досягнення довгострокових екологічних і соціально-економічних цілей держави [43, с. 108].

Результативність екологічного оподаткування як інструменту державного регулювання визначається через систему якісних і кількісних індикаторів, що відображають ступінь його впливу на екологічну та економічну поведінку суб'єктів господарювання. Аналіз таких показників дає змогу встановити, наскільки податкові важелі сприяють досягненню природоохоронних цілей та реалізації принципів сталого розвитку.

Першим важливим критерієм оцінки є зміна показників антропогенного навантаження на навколишнє середовище. До таких індикаторів належать обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу, скидів стічних вод, а також масштаби використання природних ресурсів. Якщо після запровадження або посилення екологічних податків спостерігається скорочення відповідних показників, це свідчить про наявність позитивного регуляторного ефекту. Практика показує, що підвищення екологічних платежів у найбільш забруднюючих галузях економіки може сприяти зменшенню рівня негативного впливу на довкілля та активізувати природоохоронні заходи на підприємствах.

Другим індикатором виступає інтенсивність технологічного оновлення виробництва. Одним із ключових завдань екологічного оподаткування є створення економічних передумов для впровадження сучасних ресурсоощадних та екологічно безпечних технологій. Використання диференційованих ставок оподаткування та спеціальних стимулів для підприємств, які скорочують екологічні ризики, підвищує зацікавленість бізнесу в модернізації основних

фондів, підвищенні енергоефективності та використанні інноваційних рішень. У таких умовах інвестиції в екологізацію виробництва стають економічно доцільними та дозволяють одночасно знижувати рівень забруднення і податкові витрати.

Наступним показником є ефективність застосування податкових преференцій екологічного спрямування. Наявність механізмів податкового стимулювання для суб'єктів господарювання, які використовують відновлювані джерела енергії, здійснюють переробку відходів або реалізують природоохоронні проєкти, створює додаткові умови для розвитку екологічно орієнтованого бізнесу. Активне використання таких пільг свідчить про те, що система податкових стимулів є дієвою та здатна впливати на інвестиційні рішення підприємств.

Важливим критерієм оцінювання також є рівень виконання екологічних вимог і нормативів. Дотримання підприємствами встановлених державою стандартів щодо викидів, скидів та поводження з відходами характеризує ступінь ефективності податкових механізмів у поєднанні з контрольно-наглядовими інструментами. Якщо більшість суб'єктів господарювання забезпечують виконання екологічних вимог, це свідчить про належний рівень регуляторного впливу. Натомість систематичні порушення природоохоронного законодавства можуть вказувати на недостатню ефективність податкових стимулів або недосконаліть механізмів державного контролю.

Отже, комплексна оцінка зазначених показників дозволяє визначити реальний вплив екологічного оподаткування на процеси природокористування, рівень екологічної відповідальності бізнесу та ефективність державної екологічної політики. Саме поєднання економічних стимулів і регуляторних інструментів забезпечує досягнення довгострокових цілей екологічної модернізації та сталого розвитку економіки.

В українській практиці регуляторна роль екологічного оподаткування реалізується насамперед через систему платежів, пов'язаних із використанням природних ресурсів та негативним впливом господарської діяльності на

навколишнє середовище. До таких інструментів належать податки за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скиди у водні об'єкти та розміщення відходів, які покликані економічно обмежувати діяльність, що завдає шкоди довкіллю.

Важливе місце у структурі екологічного оподаткування займає рентна плата за використання природних ресурсів. Її застосування впливає на рішення суб'єктів господарювання щодо масштабів і способів використання водних, лісових та мінерально-сировинних ресурсів, сприяючи більш ощадливому та раціональному природокористуванню.

Крім того, певний регуляторний вплив здійснюють платежі за спеціальне використання природних ресурсів та поводження з виробничими відходами. Завдяки таким фінансовим інструментам підприємства отримують додаткові стимули до підвищення ресурсної ефективності, скорочення обсягів споживання природних ресурсів та впровадження сучасних екологічно орієнтованих технологічних рішень.

Разом із тим існуюча система екологічного оподаткування поки що не забезпечує повної реалізації свого регуляторного потенціалу. Однією з ключових проблем є недостатньо гнучкий механізм формування податкових ставок. Незначна диференціація платежів залежно від рівня забруднення або екологічної відповідальності підприємств не створює достатньо сильних економічних стимулів для переходу до екологічно безпечних моделей виробництва.

Іншим стримуючим фактором залишається недосконаліть механізмів контролю та адміністрування екологічних платежів. Наявні прогалини в системі моніторингу та обліку дозволяють окремим суб'єктам господарювання уникати повної сплати податків або занижувати обсяги своїх податкових зобов'язань, що негативно впливає на ефективність екологічної політики держави.

Додатковою проблемою є недостатня узгодженість податкових інструментів із іншими напрямами державного екологічного регулювання. Зокрема, екологічне оподаткування поки що не забезпечує належної синергії з програмами підтримки «зелених» інвестицій, механізмами екологічного аудиту,

державними грантами та субсидіями для впровадження екологічно чистих технологій.

Як справедливо зазначається у наукових дослідженнях, екологічні податки займають важливе місце серед економічних інструментів природоохоронного регулювання поряд із екологічними платежами, квотуванням, ліцензуванням та системою державної підтримки природоохоронних заходів. Водночас екологічне оподаткування виступає складовою загального механізму державного регулювання економіки та створює додаткові стимули для збереження навколишнього природного середовища [44, с. 2].

Для визначення реального регуляторного впливу екологічного оподаткування доцільно дослідити сукупність показників, які характеризують його вплив на діяльність суб'єктів господарювання та екологічну ситуацію в країні. Насамперед йдеться про аналіз динаміки надходжень екологічних податків, змін у кількості платників, а також обсягів фінансування природоохоронних заходів та екологічних інвестицій. Комплексне вивчення цих показників дає можливість оцінити рівень ефективності податкових механізмів, виявити їх сильні та слабкі сторони та визначити перспективні напрями вдосконалення системи екологічного оподаткування в Україні.

Таблиця 2.2

Динаміка показників реалізації регуляторного потенціалу екологічного оподаткування в Україні у 2020–2025 рр.

Рік	Надходження екологічного податку до зведеного бюджету, млрд грн	Надходження екологічного податку до місцевих бюджетів, млрд грн	Інвестиції у природоохоронні заходи, млрд грн	Частка екологічного податку у ВВП, %
2020	5,398	2,090	13,23	0,13
2021	5,989	2,074	14,57	0,11
2022	4,897	1,575	6,62	0,09
2023	5,029	1,298	8,22	0,08
2024	5,386	1,470	4,98	0,07
2025	5,61	1,58	6,0	0,07

Джерело: складено автором на основі узагальнення даних Державної податкової служби України.

Дані табл. 2.2 дають змогу оцінити ефективність реалізації регуляторного потенціалу екологічного оподаткування в Україні через аналіз динаміки податкових надходжень, їх ролі у формуванні бюджетних ресурсів та взаємозв'язку з фінансуванням природоохоронної діяльності. Досліджуваний період охоплює як докризові умови функціонування економіки, так і роки повномасштабної війни, що суттєво вплинуло на стан екологічної та податкової політики держави.

Надходження екологічного податку до зведеного бюджету протягом 2020–2025 рр. залишалися відносно стабільними. Їх обсяг коливався в межах від 4,90 млрд грн до 5,99 млрд грн. Максимального значення показник досяг у 2021 р. – 5,99 млрд грн, після чого у 2022 р. спостерігалося його скорочення до 4,90 млрд грн, або на 18,2 %. Основною причиною такого зниження стало падіння промислового виробництва, зменшення обсягів видобутку природних ресурсів та тимчасове припинення діяльності значної кількості підприємств унаслідок воєнних дій. Водночас упродовж 2023–2025 рр. простежується поступове відновлення надходжень, які у 2025 р. досягли 5,61 млрд грн, що свідчить про адаптацію економіки до нових умов функціонування та часткове відновлення виробничої активності.

Аналогічна тенденція характерна і для надходжень екологічного податку до місцевих бюджетів. Якщо у 2020 р. вони становили 2,09 млрд грн, то вже у 2023 р. скоротилися до 1,30 млрд грн. Незважаючи на певне зростання у 2024–2025 рр., їх обсяг так і не повернувся до довоєнного рівня. Це негативно впливає на фінансові можливості територіальних громад щодо реалізації природоохоронних програм, модернізації комунальної інфраструктури та фінансування екологічних проєктів місцевого значення. Фактично скорочення надходжень до місцевих бюджетів обмежує потенціал екологічної політики на регіональному рівні.

Особливу увагу привертає динаміка інвестицій у природоохоронні заходи. У 2020–2021 рр. їх обсяг перевищував 13 млрд грн і досяг максимального значення 14,57 млрд грн у 2021 р. Проте вже у 2022 р. цей показник скоротився

більш ніж удвічі – до 6,62 млрд грн. Таке падіння стало наслідком переорієнтації бюджетних ресурсів на потреби оборони та безпеки, а також загального зниження інвестиційної активності в країні. Незважаючи на певне відновлення у 2023 р., коли обсяг природоохоронних інвестицій зріс до 8,22 млрд грн, у 2024 р. спостерігалося повторне скорочення до 4,98 млрд грн. У 2025 р. показник дещо зріс до 6,0 млрд грн, однак він все ще більш ніж удвічі нижчий порівняно з рівнем 2021 р. Це свідчить про недостатній рівень фінансування екологічної модернізації економіки та збереження проблем із реалізацією масштабних природоохоронних проєктів.

Важливим індикатором ефективності екологічного оподаткування є його частка у валовому внутрішньому продукті. Аналіз показує стійку тенденцію до її зниження: з 0,13 % у 2020 р. до 0,07 % у 2024–2025 рр. Зменшення цього показника свідчить про поступове зниження ролі екологічних податків у системі державних фінансів та економічного регулювання. Незважаючи на номінальне зростання надходжень у окремі роки, темпи зростання ВВП були вищими, що призвело до скорочення відносного значення екологічного оподаткування. Крім того, така ситуація вказує на обмежений вплив екологічних податків на поведінку суб’єктів господарювання та недостатню реалізацію принципу «забруднювач платить».

Порівняння динаміки податкових надходжень та природоохоронних інвестицій дозволяє зробити висновок про слабкий зв’язок між обсягами екологічних платежів і фінансуванням природоохоронних заходів. Незважаючи на відносно стабільні надходження екологічного податку, інвестиції в охорону довкілля скорочувалися значно швидшими темпами. Це свідчить про те, що екологічні податки в Україні поки що виконують переважно фіскальну функцію, тоді як їх регуляторне та стимулююче значення залишається недостатньо реалізованим.

Суттєве скорочення обсягів інвестицій у природоохоронну діяльність зумовлене комплексом економічних, інституційних та зовнішніх чинників.

По-перше, визначальний негативний вплив справила повномасштабна війна, яка призвела до переорієнтації фінансових ресурсів на потреби оборони та відновлення критичної інфраструктури. В умовах воєнних ризиків реалізація довгострокових екологічних проєктів відійшла на другий план, а можливості залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій суттєво звузилися.

По-друге, природоохоронні заходи зазвичай потребують значних капіталовкладень, тривалого періоду реалізації та значних фінансових ресурсів. Висока вартість екологічної модернізації підприємств часто стримує потенційних інвесторів від участі у відповідних проєктах.

По-третє, негативно позначається нестабільність економічного середовища. Високий рівень невизначеності щодо подальшого розвитку економіки, інфляційні процеси та інвестиційні ризики знижують привабливість вкладень у природоохоронну сферу порівняно з іншими напрямами інвестування.

Крім того, стримуючим фактором залишається недосконаліть нормативно-правового забезпечення. Недостатня кількість ефективних механізмів державної підтримки, податкових стимулів та фінансових преференцій обмежує зацікавленість бізнесу у фінансуванні екологічних ініціатив.

Важливим чинником також є недостатній рівень поінформованості потенційних інвесторів щодо економічних, соціальних та екологічних переваг природоохоронних проєктів. Це призводить до недооцінки їх довгострокової ефективності та зменшує обсяги фінансування екологічних заходів.

Таким чином, скорочення інвестицій у природоохоронну діяльність є наслідком одночасного впливу воєнних викликів, високої капіталомісткості екологічних проєктів, несприятливого інвестиційного клімату, недосконалості регуляторних механізмів та недостатньої обізнаності інвесторів щодо потенційних переваг екологічного інвестування.

Загалом результати аналізу дають підстави стверджувати, що регуляторний потенціал екологічного оподаткування в Україні використовується

лише частково. Незважаючи на наявність позитивних тенденцій щодо стабілізації надходжень після 2022 р., система не забезпечує достатнього рівня стимулювання екологічно відповідальної поведінки суб'єктів господарювання та не створює належних фінансових передумов для масштабної екологічної модернізації економіки. У зв'язку з цим актуальними напрямами вдосконалення залишаються підвищення ставок екологічних податків відповідно до європейських стандартів, посилення контролю за забруднювачами, розширення податкових стимулів для впровадження «зелених» технологій та забезпечення цільового використання коштів, отриманих від екологічних платежів.

Низька частка екологічного податку у ВВП України свідчить про те, що чинні податкові механізми мають обмежений вплив на зміну поведінки підприємств у сфері природокористування. Це означає, що екологічне оподаткування поки що недостатньо виконує стимулюючу функцію щодо зменшення негативного впливу на довкілля.

Зазначене обумовлює необхідність удосконалення підходів до його застосування, зокрема через впровадження диференційованих ставок, які враховуватимуть рівень забруднення та обсяги використання природних ресурсів. Такий підхід дозволив би підвищити ефективність податку як економічного інструменту екологічного регулювання.табл.2.3

У 2022–2025 рр. спостерігається трансформація екологічних та економічних показників під впливом воєнних факторів, що зумовило зниження обсягів викидів забруднюючих речовин та нестабільну динаміку надходжень екологічного податку. При цьому фіскальна роль екологічного податку поступово зберігається, але його частка у ВВП залишається низькою.

Простежується загальна довгострокова тенденція до зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і CO_2 у 2011–2021 рр., що особливо помітно після 2014 року. Обсяги викидів забруднюючих речовин знизилися з 6877,3 тис. т у 2011 р. до 3788,8 тис. т у 2021 р., тобто майже на 45%, що свідчить про скорочення промислового навантаження та структурні зміни в економіці.

Таблиця 2.3.

Надходження до зведеного бюджету екологічного податку та обсяги викиду забруднюючих речовин в Україні у 2011–2025 рр. [40;45]

Роки	Надходження екологічного податку, млн грн	Обсяги викидів забруднюючих речовин, тис. т	в т.ч. стаціонарними джерелами забруднення, тис. т	Викиди CO_2, млн т
2011	2706,31	6877,3	4374,6	229,9
2012	2858,71	6821,1	4335,3	226,6
2013	3899,49	6719,8	4295,1	225,8
2014	4751,56	5346,2	3350,0	193,0
2015	2691,04	4521,3	2857,4	161,2
2016	4689,35	4686,6	3078,1	173,9
2017	4389,51	4230,6	2584,9	148,2
2018	4921,50	4121,2	2508,3	150,5
2019	6092,57	4108,3	2459,5	147,2
2020	5397,62	3675,3	2238,6	131,9
2021	5989,26	3788,8	2242,0	144,1
2022	4,897	2950	2300	110,0
2023	5,029	3000	1850	112,1
2024	5,386	3050	1900	115,0
2025	5,61	3100	1950	116,1

Викиди CO_2 також демонструють спадну динаміку - з 229,9 млн т у 2011 р. до 144,1 млн т у 2021 р., із найнижчими значеннями у 2020 р., що частково пов’язано з економічним спадом та пандемією COVID-19.

Надходження екологічного податку характеризуються нестабільною, але загалом зростаючою тенденцією: після коливань у 2014–2016 рр. спостерігається суттєве зростання і досягнення максимуму у 2019 р. (6092,57 млн грн), а у 2021 р. - повторне підвищення до 5989,26 млн грн. Це свідчить про посилення

фіскального значення податку, хоча його екологічна ефективність залишається обмеженою.

У 2022–2025 рр. спостерігається подальше зниження викидів усіх видів забруднень, що значною мірою пов’язано з воєнними діями та скороченням промислового виробництва. Водночас надходження екологічного податку залишаються відносно стабільними та навіть демонструють помірне зростання, що свідчить про відрив фіскальної функції податку від його природоохоронної ефективності.

Загалом, аналіз таблиці підтверджує, що екологічне навантаження в Україні зменшується, однак це зниження зумовлене переважно економічними та кризовими факторами, а не виключно результатом дії екологічного оподаткування.

Відсутність чіткої кореляції між величиною екологічного податку та фактичним скороченням обсягів забруднення свідчить про недостатню результативність його стимулюючої функції. У низці періодів збільшення податкових надходжень відбувалося одночасно зі зменшенням емісій, що вказує на те, що податкове навантаження для суб’єктів господарювання фактично має відносно сталий характер і не виступає визначальним чинником при ухваленні рішень щодо екологічної модернізації виробництва.

Рівень ставок екологічного податку в Україні традиційно залишається нижчим у порівнянні з більшістю країн Європейського Союзу, що істотно зменшує його вплив як економічного інструменту екологічного регулювання. У таких умовах фінансові стимули є недостатніми для формування у підприємств мотивації до впровадження сучасних очисних технологій або переходу на менш шкідливі та вуглецево інтенсивні енергоресурси.

Таким чином, попри загальну позитивну динаміку зниження викидів забруднюючих речовин і CO_2, емпіричні дані не дозволяють зробити висновок про високу ефективність екологічного податку як регуляторного інструменту. Його вплив на екологічну поведінку підприємств є обмеженим, а досягнуті результати значною мірою зумовлені структурними трансформаціями

економіки, технологічним оновленням та кризовими факторами, а не дією податкових стимулів.

Підвищення дієвості цього інструменту потребує перегляду чинних ставок оподаткування, їх більшої диференціації залежно від рівня екологічної небезпеки, посилення механізмів контролю за викидами, а також інтеграції податкової політики з програмами екологічної модернізації та інвестиційного стимулювання.

Регуляторна роль екологічного оподаткування полягає у формуванні економічних умов, які впливають на поведінку підприємств і спонукають їх до впровадження «зелених» технологій та зменшення негативного впливу на довкілля [46; 47, с. 341].Водночас в Україні цей потенціал реалізується лише частково, що пояснюється недостатньою диференціацією ставок, обмеженою ефективністю контролю та слабкою взаємодією податкових інструментів з іншими механізмами екологічної політики. Для посилення регуляторного ефекту доцільним є поєднання фіскальних і стимулюючих підходів, удосконалення системи екологічного нагляду та активне впровадження ресурсоефективних і низьковуглецевих технологій на підприємствах

2.3. Компаративний аналіз ефективності екологічного податку в Україні та ЄС

Порівняння систем екологічного оподаткування України та держав Європейського Союзу дає змогу виявити переваги та недоліки вітчизняного механізму оподаткування у сфері використання природних ресурсів, а також оцінити його результативність з позицій забезпечення сталого розвитку. У країнах ЄС екологічні податки розглядаються як один із ключових інструментів впливу на господарську діяльність, оскільки вони органічно поєднані із заходами підтримки екологічно безпечного виробництва, скорочення забруднення навколишнього середовища та поширення ресурсоефективних технологій. Висока ефективність європейських моделей забезпечується завдяки гнучкій

диференціації ставок відповідно до рівня екологічного навантаження та масштабів використання природних ресурсів, поєднанню фіскальних і стимулюючих функцій, прозорим процедурам адміністрування та дієвому контролю за виконанням екологічних вимог [48, с. 197].

Як зазначають дослідники, «впровадження екологічного податку було продиктоване необхідністю стимулювання переходу до моделі зеленої економіки та акумуляції бюджетних ресурсів для реалізації політики захисту навколишнього середовища. Проте практика справляння цього податку в Україні свідчить про суттєві недоліки у його дизайні, що нівелюють основний задум впровадження» [49, с. 23].

На відміну від більшості країн Європейського Союзу, в Україні регуляторний потенціал екологічних податків реалізується лише частково. Основну частину надходжень формують рентні платежі за використання природних ресурсів та платежі за забруднення довкілля. Водночас рівень диференціації податкових ставок залежно від масштабів екологічної шкоди залишається недостатнім, що послаблює їхній мотиваційний вплив на суб'єктів господарювання. Додатковими проблемами є недосконаліть контрольних механізмів щодо дотримання природоохоронного законодавства та обмежене застосування інструментів підтримки підприємств, які впроваджують екологічно орієнтовані технології.

Практика країн ЄС передбачає використання широкого спектра екологічних фіскальних інструментів, серед яких податки на викиди вуглекислого газу, платежі за використання водних ресурсів та енергоресурсів, а також податкові преференції і фінансова підтримка для підприємств, що впроваджують інноваційні екологічні рішення. Важливою особливістю є те, що ставки податків враховують не лише обсяги споживання ресурсів, але й екологічні характеристики виробничих процесів. Це створює додаткові економічні стимули для комплексного скорочення негативного впливу на навколишнє середовище. Досвід держав ЄС переконливо демонструє, що збалансоване поєднання фіскальних важелів і стимулюючих механізмів сприяє

суттєвому зменшенню рівня забруднення без втрати конкурентоспроможності та економічної стійкості підприємств.

Результати порівняльного аналізу екологічного оподаткування в Україні та країнах Європейського Союзу свідчать про необхідність проведення комплексних реформ, спрямованих на вдосконалення національної системи та посилення її регуляторної ефективності. Насамперед доцільно запровадити більш детальну та гнучку систему диференціації податкових ставок залежно від рівня забруднення та інтенсивності використання природних ресурсів. Такий підхід дозволить сформувати дієві економічні стимули для скорочення екологічного навантаження, оскільки підприємства з високим рівнем забруднення нестимуть більше податкове навантаження, тоді як суб'єкти господарювання, що використовують екологічно безпечні технології, отримуватимуть податкові переваги [50].

Ще одним важливим напрямом удосконалення системи є розширення практики застосування податкових пільг, преференцій та інших стимулюючих інструментів для підприємств, які здійснюють екологічну модернізацію виробництва, впроваджують ресурсозберігаючі технології або використовують технології повторної переробки відходів. Реалізація такого підходу забезпечує поєднання економічних інтересів бізнесу з цілями охорони довкілля, стимулює інвестиції в інноваційні рішення та створює умови для зменшення податкового навантаження на підприємства, що дотримуються високих екологічних стандартів. Водночас важливим елементом залишається ефективний контроль за правильністю нарахування та сплати екологічних податків, який сприяє запобіганню ухиленню від виконання податкових зобов'язань і забезпечує адресність наданих стимулів для тих суб'єктів господарювання, які фактично здійснюють заходи зі скорочення забруднення навколишнього середовища.

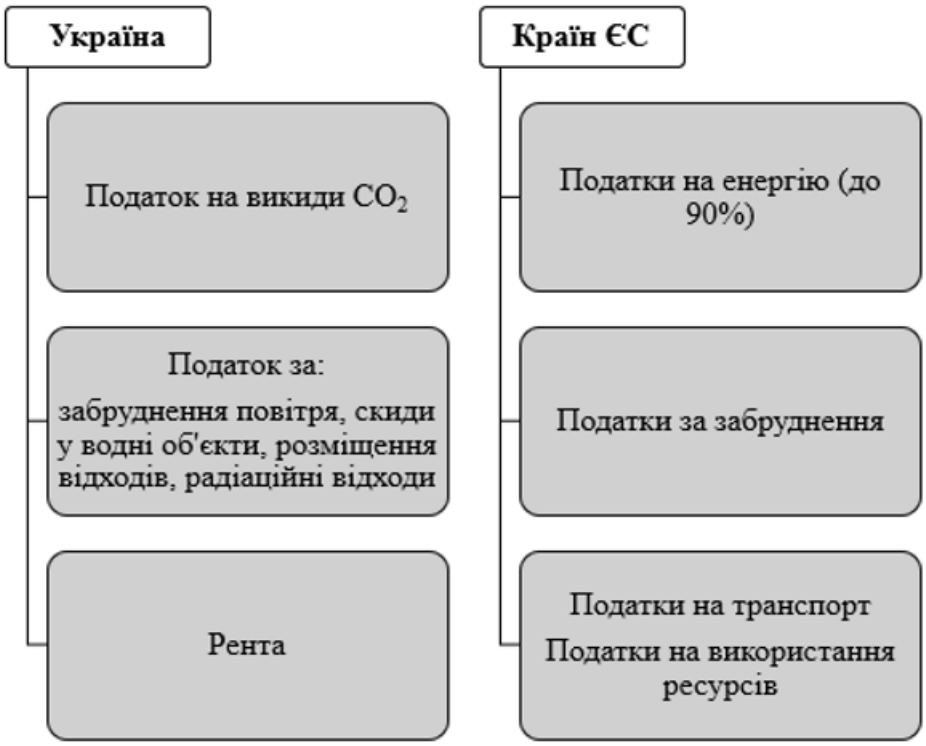

Рис. 2.2. Екологічні податки в Україні та країнах ЄС

Імплементація напрацювань країн Європейського Союзу в українську практику екологічного оподаткування є важливою передумовою підвищення результативності національної системи. Насамперед це передбачає запозичення ефективних механізмів диференціації податкових ставок, гармонійне поєднання фіскальних та стимулюючих інструментів, а також удосконалення процедур адміністрування й моніторингу виконання екологічних вимог. Використання європейських підходів сприятиме формуванню такої податкової системи, яка не лише забезпечуватиме стабільні бюджетні надходження, а й стимулюватиме раціональне використання природних ресурсів, розвиток екологічних інновацій та впровадження принципів сталого розвитку. У довгостроковій перспективі модернізація системи екологічного оподаткування на основі кращих європейських практик створить умови для наближення України до міжнародних стандартів екологічної політики та підвищення добробуту населення [51, с. 75].

Для здійснення об’єктивного порівняння ефективності екологічного оподаткування в Україні та державах Європейського Союзу доцільно використовувати систему показників, що характеризують рівень диференціації

податкових ставок, наявність стимулів для впровадження екологічно безпечних технологій, а також результативність контролю за дотриманням природоохоронного законодавства. Такий підхід дозволяє оцінити ступінь узгодженості економічних і екологічних цілей у податковій політиці та визначити напрями її подальшого вдосконалення.

Отже, результати порівняльного аналізу свідчать про необхідність реформування вітчизняної системи екологічного оподаткування шляхом посилення диференціації податкових ставок, розширення інструментів підтримки «зеленої» економіки та вдосконалення механізмів екологічного контролю. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності податкового регулювання природокористування та забезпечить поступове наближення національної системи до європейських стандартів.

Порівняно з країнами Європейського Союзу, результативність екологічного оподаткування в Україні залишається нижчою. Однією з головних причин є обмежене використання економічних стимулів, спрямованих на скорочення рівня забруднення довкілля. Податкові преференції для підприємств, які впроваджують екологічно орієнтовані технології, поки що мають недостатній масштаб, тоді як у більшості розвинених країн ЄС вони є важливим елементом державної екологічної політики та демонструють високу ефективність. Не менш актуальною проблемою є недосконаліть системи контролю за дотриманням природоохоронних вимог. В Україні лише частина виявлених порушень супроводжується застосуванням відповідних санкцій, тоді як у провідних європейських країнах рівень ефективності контролю значно вищий. Зокрема, у Швеція показник реагування на екологічні порушення наближається до 95%.

Окремого значення набуває питання цільового використання коштів, отриманих від екологічного оподаткування. В Україні лише частина таких надходжень спрямовується на фінансування природоохоронних заходів, тоді як у більшості держав Європейського Союзу практично весь обсяг відповідних ресурсів використовується для реалізації екологічних програм та проєктів. Саме тому подальше вдосконалення механізмів розподілу та використання коштів

екологічного податку має стати одним із пріоритетних напрямів розвитку національної системи екологічного регулювання [51, с. 49].

Таблиця 2.4

Показники ефективності екологічного оподаткування в Україні та країнах ЄС

Ключовий показник	Україна	Країни ЄС (загальні тенденції)
Рівень диференціації ставок податків	Низький/Помірний. Ставки, як правило, встановлюються Податковим кодексом і не завжди відображають реальну шкоду. Недостатня диференціація залежно від типу використання	Високий. Широкий спектр податків (на енергію, транспорт, забруднення, ресурси).
Механізми стимулювання «зелених» технологій	Обмежені та недостатньо ефективні. Стимули існують (пільгове кредитування, окремі програми), але їхня роль незначна, і вони не ефективні.	Застосовується широкий спектр інструментів: податкові пільги, субсидії, "зелені" облігації, пільгове фінансування, "зелена" таксономія ЄС.
Ступінь контролю за дотриманням екологічних нормативів	Потребує вдосконалення. Система державного екологічного контролю перебуває в процесі реформування з метою наближення до стандартів ЄС.	Суворий та системний. Діють жорсткі нормативи та ефективні механізми контролю, що включають регулярні перевірки та значні штрафи за порушення.
Частка екологічного податку у ВВП	Дуже низька (не виконує фіскальну функцію належним чином).	Значно вища (відіграє важливу роль як у фіскальній, так і в регулюючій функціях).
Основна функція оподаткування	Переважно фіскальна (наповнення бюджетів різних рівнів), хоча декларується і регулююча.	Регулююча (стимулююча) – основна мета – зміна поведінки забруднювачів та стимулювання переходу до "зеленої" економіки.

Порівняльний аналіз ефективності екологічного оподаткування є методологічним інструментом для оцінки якості національної фіскальної екополітики та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо її вдосконалення. Особлива актуальність такого аналізу виникає в контексті євроінтеграційних зобов’язань України та завдань відновлення відновлення екології з acquis communautaire є одним із ключових напрямів реформування національної податкової системи [52].

Методологічно екологічні дані пропонуються Євростату як «податки, базою оподаткування, яка є фізичною одиницею (або її замінником) чогось, що має значний специфічний негативний вплив на навколишнє середовище» [53]. За структурою

вони поділяються на чотири групи: енергетичні, транспортні, ресурсні та на забруднення. В країнах ЄС домінують енергетичні дані, частка яких у 2023 р. становила 76% усіх екологічних надходжень [53].

Ситуація в Україні принципово інша. Відповідно до Податкового кодексу України, «екологічний податок» у широкому розумінні - це загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів в атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти, розміщення відходів та фактичного обсягу радіоактивних відходів [9, ст. 240]. За класифікацією Eurostat/OESR до еколого-пов'язаних податків в Україні відноситься ширше коло платежів: акцизний податок на паливо, рентна плата за використання природних ресурсів та ряд інших зборів [52]. За оцінками ОЕСР, екологічні податкові надходження в Україні у 2024 р. становили 5,4 млрд грн (175 млн євро), причому значну вагу забезпечив CO_2-податок, ставки якого були підвищені більш ніж у двадцять разів у 2019 р. [53-54]

Для системного порівняльного аналізу ефективності екологічного оподаткування дослідники застосовують комплекс загальноприйнятих показників, які не дозволяють усунути відмінності в масштабах економічних показників та рівнів ВВП. Серед ключових методичних підходів - методика ОЕСР щодо визначення ефективності вуглецевих ставок (Effective Carbon Rates, ECR), методика Eurostat для обчислення структурних показників екологічних надходжень, а також індикатор «двійного дивіденду» [32].

За даними Євростату, у 2023 р. екологічні податкові нарахування в ЄС становили 341,5 млрд євро порівняно з 334,6 млрд євро у 2022 р., що означає зростання на 2,1%. При номінальному зростанні частка екологічних податків у ВВП ЄС знизилася на 2,4% у 2010 р. до 2,0% до 2023 р. Така тенденція розвитку випереджаючого зростання ВВП окремих екологічних надходжень є критично важливою для розуміння системних проблем. [53-54]

У 2021 р. екологічні податкові надходження в ЄС повернулися до допандемічного рівня і склали 325,8 млрд євро (2,2% ВВП) проти 300,2 млрд євро у 2020 р. Падіння 2020 р. було обумовлено передусім суттєвим скороченням надходжень від енергетичних податків.

Таблиця 2.5.

Порівняльні статистичні показники екологічного оподаткування в Україні та обраних країнах ЄС, 2020–2024 рр.

Країна	Показник	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Україна	Надходження екол.податку (вузького), млрд грн	2,8	3,2	2,9	4,1	5,4
	Частка екол. под у ВВП, %	0,16	0,18	0,14	0,16	0,17
	Частка у загальних податкових надходженнях, %	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4
ЄС-27	Загальні надходження, млрд євро	300,2	325,8	334,6	341,5	н/д
	Частка у ВВП, %	2,2	2,2	2,1	2,0	н/д
	Частка у загальних надходженнях, %	5,4	5,4	5,2	5,1	н/д
Швеція	Частка у ВВП, %	2,5	2,5	2,3	2,4	н/д
	Частка у подат. надходженнях, %	5,5	5,3	5,0	5,2	н/д
Нідерланди	Частка у ВВП, %	3,0	2,9	2,8	2,7	н/д
	Частка у подат. надходженнях, %	9,1	8,8	8,5	8,2	н/д
Німеччина	Частка у ВВП, %	1,4	1,4	1,3	1,3	н/д
	Частка у подат. надходженнях, %	4,1	4,2	4,0	4,0	н/д
Польща	Частка у ВВП, %	2,2	2,4	2,2	2,1	н/д
	Частка у подат. надходженнях, %	7,7	7,9	7,5	7,3	н/д
Греція	Частка у подат. надходженнях, %	9,1	9,5	9,0	8,8	н/д
Латвія	Частка у подат. надходженнях, %	10,1	8,9	8,5	8,3	н/д

** у 2022 зниження зумовленого звільнення від сплати екоподатку на окупованих і прифронтових територіях відповідно до п. 69.16 підрозд. 10 Перехідних положень ПКУ.*

За оцінками ОЕСР (2023), Україна включає ціноутворення на вуглець для близько 63% своїх викидів від використання енергії, проте жодні з них не перевищують ефективну вуглецеву ставку в 60 євро за тонну CO_2. Більша частина неоподаткованих припадає на промисловий та енергетичний сектори. [53-54] .

Результати розрахунків демонструють розрив між Україною та країнами ЄС за всіма аналізованими показниками. Фіскальне навантаження екологічного

оподаткування в Україні (0,15–0,18% ВВП) відрізняється від середнього європейського значення (2,0–2,2% ВВП) у 12–14 разів.

Таблиця 2.6.

Розрахунок показників ефективності екологічного оподаткування в Україні та країнах ЄС (2020–2023 рр.)

Показник	Методика розрахунку	Україна 2020–2023	ЄС-27 сер.	Швеція	Нідерланди	Польща
1. Фіскальне навантаження (ФН)	ЕПН / ВВП × 100%	0,15–0,18%	2,0–2,2%	2,3–2,5%	2,7–3,0%	2,1–2,4%
2. Структурна значущість (СЗ)	ЄПН / ЗППН × 100%	0,3–0,4%	5,1–5,4%	5,0–5,5%	8,2–9,1%	7,3–7,9%
3. Ефективна вуглецева ставка (ECR)	Повне ціноутворення CO_2, євро/т CO_2	0–5 євро/т	15–60 євро/т	>100 євро/т	>60 євро/т	5–15 євро/т
4. Ефективність розподілу (ЕР)	Вид. на охор. довк. / ЕПН × 100%	<20%	40–60%	>70%	>65%	40–55%
5. Динамічна ефективність (ДЕ)	Δ ЕПН / Δ ВВП	0,85	0,95	1,0	0,97	0,98
6. Індекс бази охоплення (ІОБ)	Охоплені джерела / Загальна кількість × 100%	45–55%	75–80%	85%	90%	70%
7. Питомі надходження на 1 жителя	ЕПН / Нас., євро/особу	5–8 євро	760 євро	1 400 євро	2 100 євро	370 євро

Умовні позначення: ЕПН – екологічні податкові надходження; ЗППН – загальні податкові і парафіскальні надходження. Джерело: за даними [40-41;53-59;61;62]

Питомі надходження на одного жителя є нижчими від середнього рівня ЄС більш ніж на 100 разів, що показує як значно нижчий рівень ВВП на душу населення, так і системну недорозвиненість екологічної складової фіскальної системи. Відомо, що частка екологічних податків у загальних надходженнях скорочується по всій Європі внаслідок переходу до відновлювальної енергетики, електрифікації та підвищення енергоефективності, а також через брак індексації ставок і тимчасового зниження енергетичних зборів у 2021–2022 рр. [60]

Водночас слід акцентувати на концептуальній неоднорідності порівнюваних показників. В Україні «екологічний податок» у значенні ПКУ охоплює лише обмежену базу (викиди, скиди, відходи), тоді як у країнах ЄС аналогічна позиція включає широку номенклатуру енергетичних, транспортних та ресурсних платежів [52]. Це принципово ускладнює пряме зіставлення і вимагає застосування методології еколого-пов'язаних платежів для Євростату, що охоплює більш широке коло інструментів.

Підвищення результативності екологічного оподаткування в Україні потребує комплексного оновлення існуючих механізмів його функціонування. Важливими напрямами такого вдосконалення є адаптація податкових інструментів до сучасних екологічних викликів, формування більш гнучкої системи податкових ставок, запровадження дієвих економічних стимулів для суб’єктів господарювання та удосконалення механізмів державного контролю. Реалізація цих заходів сприятиме наближенню вітчизняної практики до європейських підходів у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечить підвищення ефективності державної екологічної політики.

В Україні екологічні податки виконують не лише фіскальне призначення, а й виступають важливим інструментом регулювання природокористування. Вони забезпечують формування фінансових ресурсів бюджетів різних рівнів, впливають на екологічну поведінку підприємств та створюють передумови для поширення принципів сталого виробництва. Проведене дослідження структури та динаміки податкових надходжень засвідчило, що вагоме місце у формуванні доходів бюджету належить платежам за використання природних ресурсів, екологічним зборам та платежам за спеціальне водокористування. Водночас аналіз виявив наявність певних диспропорцій у надходженнях, що проявляються у їх нестабільності та нерівномірності. Така ситуація значною мірою зумовлена недостатньою ефективністю механізмів адміністрування податків, обмеженим урахуванням масштабів негативного впливу на довкілля при встановленні ставок оподаткування та слабкою зацікавленістю бізнесу у впровадженні природоохоронних інновацій.

Оцінка регуляторного впливу екологічного оподаткування свідчить, що наявна система здатна певною мірою стримувати негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище. Однак її потенціал використовується не повною мірою через недостатній розвиток стимулюючих механізмів. Заохочення підприємств до впровадження інноваційних, енергоощадних та ресурсозберігаючих рішень має переважно епізодичний характер, тоді як контроль за дотриманням екологічних вимог залишається неоднорідним. У результаті економічна зацікавленість суб'єктів господарювання у підвищенні екологічної відповідальності залишається недостатньою.

Порівняння української моделі екологічного оподаткування з практикою держав Європейського Союзу дозволило виявити низку суттєвих відмінностей. Насамперед вони стосуються рівня диференціації податкових ставок, масштабів застосування податкових преференцій та ефективності контрольних процедур. У країнах ЄС податкове навантаження більшою мірою залежить від фактичних обсягів забруднення та інтенсивності використання природних ресурсів. Поряд із цим активно використовуються фінансові стимули для суб'єктів господарювання, які інвестують у впровадження екологічно безпечних технологій. Високий рівень прозорості адміністрування та ефективний моніторинг забезпечують належне виконання екологічних вимог. Завдяки цьому екологічні податки виконують не лише функцію наповнення бюджету, а й виступають потужним інструментом екологічної модернізації економіки, стимулюючи розвиток ресурсоефективного виробництва без втрати його конкурентоспроможності.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що підвищення ефективності національної системи екологічного оподаткування потребує реалізації комплексу взаємопов'язаних заходів. Одним із пріоритетних напрямів має стати встановлення диференційованих ставок оподаткування, які б враховували рівень екологічного навантаження та масштаби використання природних ресурсів. Важливим кроком також є розширення системи податкових преференцій для підприємств, що впроваджують екологічні інновації,

енергоощадні технології та сучасні природоохоронні рішення. Не менш актуальним залишається удосконалення системи екологічного контролю шляхом цифровізації процесів адміністрування, впровадження автоматизованих систем моніторингу, електронної звітності та сучасних інструментів аудиту.

Додатковим чинником успішної трансформації екологічної політики може стати активізація міжнародного інвестиційного співробітництва. Залучення зовнішнього капіталу до реалізації природоохоронних програм дозволить скоротити навантаження на державні фінанси та підвищити ефективність використання бюджетних ресурсів. Водночас розвиток партнерських відносин між державою, органами місцевого самоврядування та бізнесом у сфері раціонального природокористування створить сприятливі умови для досягнення довгострокових екологічних цілей, покращення якості довкілля та підвищення добробуту населення.

РОЗДІЛ 3.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Зарубіжний досвід екологічного оподаткування та його адаптація до української практики

Дослідження зарубіжного досвіду екологічного оподаткування є необхідною передумовою науково обґрунтованого реформування вітчизняної фіскальної системи. Аналіз практики провідних країн ЄС дозволяє ідентифікувати «найкращі практики» (best practices), вивчити механізми їх впровадження та оцінити прийнятність для умов України. Особливого значення це набуває в контексті євроінтеграційного курсу держави, адже Звіт Єврокомісії щодо розширення 2025 р. констатує прогрес України в гармонізації податкового законодавства зі стандартами ЄС [63].

Дослідження зарубіжного досвіду та порівняльний аналіз слід здійснювати за такими критеріями: рівень ставок вуглецевого оподаткування та їх динаміка; структура інструментарію екологічного оподаткування; механізм використання надходжень; досягнуті результати зниження викидів GHG; ступінь інтеграції з EU ETS та CBAM. Для аналізу обрано 5 країн ЄС - Швецію, Фінляндію, Нідерланди, Данію та Польщу, які репрезентують різні моделі екологічного оподаткування і за рівнем економічного розвитку та структурою економіки найближче до України.

Системи екологічного оподаткування в країнах ЄС суттєво різняться за архітектурою, рівнем ставок і ступенем охоплення галузей. Спільним знаменником є наявність вуглецевого ціноутворення, підтримка відновлюваної енергетики та інтеграція в єдиний ринок дозволів EU ETS. Загальна сума надходжень від екологічних податків у ЄС-27 у 2023 р. становила €341,5 млрд, або 2,0% ВВП та 5,1% загальних бюджетних доходів [64]. Табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика систем екологічного оподаткування в обраних країнах ЄС та Україні*[53- 60;62-67].*

Країна	Рік запров.	Ставка CO_2 (євро/тCO_2) 2024	Структура податку	Ключові результати	Інструменти зеленого бюджету	Частка у ВВП (%)
Швеція	1991	€126	Вуглецевий, енергетичний; транспортний; EU ETS (40% емісій)	–27% GHG за 1990–2022 рр. Декарбонізація теплопостачання (ВДЕ 69%). 95% емісій вкрито ціноутворенням	Рециклінг доходів: зниження трудових податків; «зелений» інвест. фонд	2,2
Фінляндія	1990	€76	Вуглецевий (пальне для опалення + мотор); EU ETS; акциз на енергію	Широка база (опалення + транспорт). C-efficiency вище середнього ЄС. Лідер за кількістю охоплених секторів	Частина загального екологічного бюджету; ВДЕ-субсидії (SDE++)	2,9
Нідерланди	1990/ 2021	CO_2-levy пром.: €50+	CO_2-levy для промисловості (2021); реформа енерготарифу; мінімальна ціна CO_2 в електроенергетиці; CBAM-адаптація	–0,5% GHG на кожен +1% екоподатку (ек.аналіз 2025). Розширення SDE++ на теплопост., пром., транспорт	SDE++ (зел. субсидії); «Taxshift» – перенесення тягаря з праці на ресурси; дорожний збір з 2030	3,1
Данія	1992/ 2022	€30–100 (до 2030)	Прогресивний CO_2-податок для пром. і с/г (Green Tax Reform 2022); EU ETS; транспортний	Ціль –70% GHG до 2030 р. Пакет: 4,3 млн т CO_2 скорочення. «Зелений фонд» €1 млрд	Зелений фонд переходу; цільові компенсації для вразливих секторів; «ціновий коридор»	2,8
Польща	EU ETS	Через ETS	Участь у EU ETS; акциз на паливо; Польський фонд декарбонізації	Частка екоподатків у загал. надходженнях: 7,7% (2021). Зростання абсолют. надходжень, але вугільна залежність висока	Польський фонд клімат. трансформації; субсидії на «чисте» опалення; REPowerEU кошти	2,4
Україна	<1990 (реформ. 2022)	<€1	Екоподаток (ПКУ) – викиди, скиди, відходи; відсутність ETS/CO_2-ціни	Частка у ВВП 0,10–0,12%. У 17–20 разів нижча за ЄС. Відсутній ETS. Ставка CO_2 критично низька	Часткове цільове спрямування (45% держ. / 30% обл. / 25% місц.); відсутня «зелена» реінвестиція	0,11

Швеція є загальновизнаним «піонером» вуглецевого оподаткування: запровадивши carbon tax у 1991 р., вона сформувала модель поступового підвищення ставки, яка досягла €126/тCO_2 у 2024 р. [65]. Разом з EU ETS шведський вуглецевий податок охоплює 95% усіх викидів CO_2, що є найвищим показником у світі [66]. Ключова передумова успіху - чіткий «ціновий шлях», що дає підприємствам горизонт для стратегічного планування.

Фінляндія (1990 р. - перша у світі) демонструє важливість широкої бази оподаткування: фінський carbon tax поширюється на опалення і транспорт, тоді як EU ETS охоплює електроенергетику. Реформи 1997, 2007 та 2011 рр. послідовно підвищували ставки і одночасно знижували навантаження на трудові доходи, формуючи т.зв. «подвійний дивіденд» [67].

Нідерланди у 2021 р. запровадили CO_2-levy для промисловості - спеціальний збір для підприємств із великими викидами, що не покриваються EU ETS у повному обсязі. Водночас схема SDE++ забезпечує субсидіювання «зелених» альтернатив, формуючи пакет «батіг + пряник». Ек.аналіз 2025 р. підтверджує: збільшення екологічних податків на 1% знижує GHG-емісії на 0,53% [68].

Данія у 2022 р. здійснила масштабну Green Tax Reform: запровадила прогресивний CO_2-податок для галузей промисловості й аграрного сектору з мінімальною гарантованою ціновою «підлогою» та перспективою досягнення €100/тCO_2 до 2030 р. Одночасно сформовано Зелений перехідний фонд (€1 млрд) і пакет компенсацій для вразливих секторів [69]. Такий «суспільний договір» дозволив уникнути соціальних конфліктів, які виникли у Франції.

Польща, маючи структуру економіки, наближену до України (висока частка промисловості, вугільна залежність), досягла часток екологічних податків у загальних надходженнях на рівні 7,7% - за рахунок участі в EU ETS та ефективного адміністрування акцизів на паливо. Польський досвід переходу від «вугільної» до «зеленої» економіки при збереженні соціальної стабільності є найбільш релевантним для України [70].

На основі порівняльного аналізу виокремлено чотири «найкращі практики», адаптація яких до умов України є найбільш доцільною з огляду на: доведену ефективність зниження GHG-емісій; інституційну реалізовуваність в умовах воєнного та постконфліктного відновлення; відповідність вимогам CBAM та EU ETS; соціальну прийнятність. Систематизацію наведено в табл. 3.2

Таблиця 3.2.

Найкращі практики екологічного оподаткування ЄС та обґрунтування їх доцільності для України

Країна	Найкраща практика	Обґрунтування доцільності для України	Критерій визнання «найкращою»
Швеція	Поетапне підвищення ставки вуглецевого податку з 1991 р. до €126/тCO_2 у 2024 р. з чітким «ціновим шляхом»	Демонструє, що стабільне зростання ставки дає довгостроковий сигнал інвесторам і не завдає шоку економіці. Прийнятна стартова ставка дозволяє уникнути соціальних протестів	Зниження GHG на 27% при зростанні ВВП; декарбонізація теплопостачання; найвища у світі ставка CO_2 без руйнівного ефекту для конкурентоспроможності [4; 7]
Фінляндія	Широка база оподаткування: охоплення опалення та транспорту; C-efficiency вище середнього ЄС	Україна має значну частку вугілля і природного газу в опаленні — оподаткування цих джерел дасть найбільший регулятивний ефект	Висока c-efficiency ratio; оподаткування теплогенерації знижує вуглецеємність ВВП; реформи 1997, 2007, 2011 рр. — приклад поетапного вдосконалення [8]
Нідерланди	CO_2-levy для промисловості з 2021 р. + SDE++ для «зелених» інвестицій; реформа енергетичного тарифу	Промисловість — найбільший забруднювач в Україні; введення CO_2-levy на промислові викиди із зарахуванням коштів у фонд «зеленого» переходу є реалістичним кроком	Зниження GHG на 0,5% на кожен +1% екоподатку (ек. аналіз BioMed, 2025); інтеграція ринкового й адміністративного підходів; відповідність CBAM [5; 9]
Данія	«Ціновий коридор» Green Tax Reform 2022: мінімальна гарантована ціна CO_2 з поступовим зростанням до 2030 р.	Передбачуваність ціни — ключовий стимул для капіталовкладень. Механізм «коридору» знижує волатильність і дає бізнесу горизонт планування	Скорочення 4,3 млн т CO_2 до 2030 р.; «зелений» фонд €1 млрд; соціально-компенсаційні механізми дозволяють уникнути «французького сценарію» [6; 10]

Джерело: складено автором на основі [62-70].

Відбір зазначених практик ґрунтується на двох методологічних засадах. По-перше, принципі «масштабованості»: обрані інструменти мають успішний досвід застосування як у малих відкритих економіках (Фінляндія, Данія), так і у великих індустріалізованих (Нідерланди, Швеція). По-друге, принципі «прогресивності» - всі практики передбачають поетапне впровадження, що є критично важливим в умовах постконфліктної відбудови України. Крім того, всі чотири практики безпосередньо сприяють адаптації до CBAM, що набуває обов'язкового фінансового виміру для України з 2026–2027 рр. [71;72].

Реформування системи екологічного оподаткування України потребує системного та поетапного підходу. Враховуючи: критично низький рівень ставки CO_2-податку (менше €1/тCO_2 при рекомендованому ОЕСР рівні €50+); відсутність національної ETS; статус України як одного з двох найбільших постачальників CBAM-товарів до ЄС (близько 14% обсягу 2023–2025 рр.) ; євроінтеграційні зобов'язання - визначено сім адаптаційних кроків (табл. 3.3.).

Таблиця 3.3.

Адаптаційні кроки для України щодо впровадження найкращих практик екологічного оподаткування ЄС

№	Адаптаційний крок	Зміст заходу та джерело запозичення досвіду	Горизонт реалізації	Очікуваний результат
1	**Розробка «цінового шляху» вуглецевого податку**	На основі шведської та данської практик розробити 10-річний графік підвищення ставки CO_2-податку в Україні: 2026 – €3/тCO_2 → 2028 – €8 → 2030 – €15 → 2035 – €30+. Законодавчо закріпити щорічний приріст, прив'язаний до індексу інфляції ЄС. Забезпечити прозорість і передбачуваність для бізнесу	2026–2028 (коротко-строковий)	Ціновий сигнал для «зелених» інвестицій; наближення до EU ETS-рівня; зростання надходжень
2	**Розширення бази оподаткування: включення теплогенерації та автотранспорту**	Запозичення досвіду Фінляндії: включити до бази екологічного оподаткування викиди від котелень і промислових теплових установок (аналог фінського carbon tax на heating oil). Розширити транспортний компонент — ввести диференційований збір залежно від викидів CO_2 авто (g/km) за аналогом данського car tax reform	2026–2029 (середньо-строковий)	Збільшення бюджетних надходжень на 15–25%; зниження вуглецеємності теплопостачання

3	**Запровадження CO_2-levy для промисловості**	На основі нідерландського CO_2-levy (2021): ввести обов'язковий CO_2-збір для підприємств із річними викидами >50 тис. т CO_2-екв. з мінімальною ставкою €5/т (2027) та поступовим підвищенням до рівня EU ETS. Звільнення надавати умовно — лише за наявності верифікованого плану декарбонізації	2027–2031 (середньо-строковий)	Охоплення ~65% промислових викидів; стимул до енергомодернізації; відповідність CBAM
4	**Створення Національного фонду «зеленого» переходу**	За прикладом данського Green Transition Fund (€1 млрд) та нідерландської SDE++: спрямовувати ≥50% надходжень від підвищеного CO_2-levy та екоподатку до Державного фонду кліматичних інвестицій. Чіткий розподіл: 40% – ВДЕ та енергоефективність; 30% – відновлення природних екосистем; 20% – соціальні компенсації; 10% – моніторинг і аудит	2026–2027 (старт) + постійний	Цільове використання надходжень; зниження опору реформі; стимул для «зелених» інвестицій
5	**Побудова інфраструктури моніторингу викидів**	Досвід Польщі та Нідерландів: запровадити автоматизовані системи моніторингу промислових викидів (CEMS) на підприємствах із >10 тис. т CO_2/рік; інтегрувати дані до єдиного реєстру ДПС. Без надійного обліку неможливе ні ефективне адміністрування, ні підготовка до EU ETS	2025–2028 (паралельно)	Достовірна база для нарахування; готовність до EU ETS/CBAM; зниження ухилень
6	**Гармонізація з EU ETS та підготовка до CBAM**	Оскільки Україна є одним із двох найбільших постачальників CBAM-товарів до ЄС (14% обсягу 2023–2025 рр.), розробити дорожню карту сумісності з EU ETS: пілотний національний ETS 2027–2029; лінкування з EU ETS до 2032 р. Отримати відстрочку фінансової фази CBAM до 2027 р. (переговори з ЄК)	2025–2032 (довгостроковий)	Збереження конкурентоспроможності експортерів; уникнення CBAM-витрат; входження в EU ETS
7	**Механізм соціальної компенсації**	Уроки Франції (протести «жовтих жилетів»): одночасно з підвищенням ставок запровадити адресні компенсації для малозабезпечених домогосподарств (енергетичні ваучери / знижки на комунальні платежі), фінансовані з 20% фонду зеленого переходу. Забезпечити публічну комунікацію реформи	2026–2030 (постійний)	Соціальна прийнятність реформи; уникнення суспільного спротиву; збереження регресивності

Джерело: розроблено автором на основі [62-73].

Реалізація визначених адаптаційних кроків має базуватися на трьох наскрізних принципах.

Перший - принцип «часової послідовності»: кроки 1 і 5 (ціновий шлях і моніторинг) мають бути запущені першими, оскільки вони є інфраструктурною основою для всіх наступних.

Другий - принцип «доходно-нейтральної реформи»: підвищення екологічних ставок повинне супроводжуватися зниженням трудових податків (за шведсько-фінською моделлю), що знімає антибізнесові аргументи проти реформи.

Третій - принцип «прозорого цільового використання»: виключно адресне спрямування надходжень від вуглецевого оподаткування на «зелені» цілі формує довіру до реформи і позбавляє критиків аргументів щодо її суто фіскального характеру.

Окремої уваги заслуговує синергія між кроком 6 (підготовка до EU ETS / CBAM) та кроком 1 (ціновий шлях). Отримання відстрочки фінансової фази CBAM до 2027 р. дає Україні ціннє вікно можливостей тривалістю близько двох років для побудови необхідної інституційної і технічної інфраструктури: реєстру викидів, системи верифікації, нормативно-правової бази для пілотного ETS. Втрата цього вікна призведе до суттєвих фінансових втрат для металургійного, хімічного та цементного секторів України на ринку ЄС.

Проведений порівняльний аналіз зарубіжного досвіду екологічного оподаткування засвідчив, що країни-лідери ЄС - Швеція, Фінляндія, Нідерланди та Данія - успішно поєднують три компоненти ефективної системи: високі та передбачувані ставки вуглецевого оподаткування; широку базу, що охоплює теплогенерацію, транспорт і промисловість; цільове використання надходжень із соціально-компенсаційними механізмами. Польща як держава-новачок у «зеленому» оподаткуванні демонструє реалістичний шлях для країн з вугільною залежністю і відносно низькими початковими ставками.

Для України критично важливими є наступне: по-перше, нинішня ставка CO_2-оподаткування (менше €1/тCO_2) є несумісною ні з кліматичними зобов'язаннями в рамках Паризької угоди, ні з вимогами CBAM; по-друге, відсутність національного

ETS створює довгострокові конкурентні ризики для промислових експортерів; по-третє, реформа є реалістичною лише за умови одночасного формування компенсаційних механізмів та зниження інших податкових навантажень; по-четверте, «вікно можливостей» 2025–2027 рр. є унікальним шансом для запуску реформи до повного набрання CBAM чинності [73;74].

Критичне осмислення зарубіжного досвіду дозволяє структурувати практику функціонування системи екологічного оподаткування за ознакою їх результативності.

Позитивні практики, які заслуговують на імплементацію в Україні:

По-перше, шведська модель вуглецевого оподаткування демонструє ефективність застосування рамкового принципу «двійного дивіденду»: вуглецевий податок, запроваджений у 1991 р., забезпечує одночасно екологічний ефект і фіскальний ресурс для зниження податку на доходи фізичних осіб [61]. Починаючи з 2020 р. ставка вуглецевого податку у Швеції перевищує 130 євро/т CO_2- найвища серед країн ОЕСР.

По-друге, нідерландська система диференціації ставок за рівнем небезпеки відходів і токсичності забруднювачів забезпечує стимулюючий ефект: підприємство зацікавлене у впровадження екологічно чистих технологій, після чого знижує їх податкові навантаження [60]. Надходження від екологічних платежів у Нідерландах становлять близько 3,0% ВВП - найвищий показник серед найбільших економік ЄС.

По-третє, польський досвід поетапної гармонізації з директивами ЄС після вступу до Євросоюзу в 2004 р. є найбільш актуальним для України з огляду на схожість вихідних умов (пострадянська спадщина, промислова структура, рівень доходів населення). Польща розширила базу екологічних платежів і до 2021 р. збільшила їх збільшення до 7,9% від загальних надходжень [54].

По-четверте, система EU ETS (торгівля квотами на вікиді) як ринковий механізм забезпечує найбільш ефективне розміщення екологічних витрат між підприємствами. У 2023 р. країни ЄС зафіксували рекордні 29,1 млрд євро доходів від квот ETS; з 2013 по 2023 рр. відбулося значне зростання цих надходжень, що

свідчить про посилення вуглецевого ціноутворення та розширення участі ринку. [53-54]

Негативні практики, які варто враховувати і сприймати як застереження:

По-перше, сильна орієнтація на фіскальну функцію на шкоду стимулюючий. Досвід низки країн ЦСЄ (зокрема Болгарії та Латвії) у 2010-х рр. свідчить, що висока питома вага екологічних податків у загальних надходженнях не гарантує зниження рівня забруднення, якщо вартість не цільово спрямована на природоохоронні заходи.

По-друге, спостерігається відсутність індексації ставок, що є системним недоліком, характерним для країни ЄС. У ряді країн десятиріччя не проводилася індексація ставок екологічних податків, а застосовуватися тимчасові знижки, запроваджені після 2021 р. у відповідь на енергетичну кризу. Це ще більше поглибило ерозію реальних ставок. [60]

По-третє, звільнення енергоємних галузей від повноцінного оподаткування за рахунок конкурентоспроможності (практика, характерна для Німеччини та ряду інших країн ЄС) обмежує ефективність ринкового механізму. Відповідно до аналізу ОЕСР, поступова відмова від безоплатного розподілу квот в ЄС ETS могла б підвищити ефективність вуглецевого ціноутворення. [55-56]

По-четверте, зниження екологічних зборів під тиском енергетичної кризи у 2022–2023 рр. демонструвало вразливість системи: у 2022 р. багато країн ЄС зменшили акцію на бензин і дизельне паливо для пом'якшення наслідків аномальних цін на енергоносії, спричинених воєнною Росією проти України. Це підриває довгострокові стимули до декарбонізації.

На основі проведеного критичного аналізу українського та зарубіжного досвіду обґрунтовано такий комплекс рекомендацій:

1. Концептуальна реструктуризація системи. Можливо здійснити перехід від вузької концепції «екологічного податку» (що передбачає тільки викиди, скиди та відходи) до широкої системи еколого-пов'язаних платежів відповідно до класифікації Євростату, з включенням повного спектру енергетичних, транспортних та ресурсних зборів. Планом відновлення України передбачається реструктуризація

системи екологічного оподаткування, її розширення на енергетику і транспорт та гармонізація з аналогічною системою Євросоюзу.

2. Запровадження повноцінного вуглецевого ціноутворення. З огляду на майбутнє приєднання до механізму CBAM (Carbon Border Adjustment Mechanism) Україна має розробити дорожню карту запровадження торгівлі квотами на викиди, сумісну з EU ETS. Це дозволить уникнути «вуглецевих мит» при експорті українських товарів на ринок ЄС та залучити ринкові стимули для декарбонізації промисловості.

3. Індексація ставок і поетапне наближення до рівнів ЄС. Розпочати у 2022–2025 рр. поетапна програма підвищення ставок екоподатку (30% - 60% - 90% - 100%) є позитивним кроком, проте недостатнім. Необхідно запровадити автоматичний механізм індексації ставок на рівень інфляції.

4. Цільовий перерозподіл надходжень. Критично є підвищення частки екологічних потреб, які фактично спрямовуються на природоохоронні програми. Нинішній показник ефективності розподілу (менше 20%) є катастрофічно низьким показником з 40–70% у провідних країнах ЄС. Необхідно законодавчо закріпити мінімальний баланс екологічних надходжень, що зараховується до Державного екологічного фонду.

5. Розширення бази оподаткування та усунення вигідних для забруднювачів виключень. Переглянути перелік пільг та звільнень, що знижують стимулювальний ефект екологічного податку, особливо в секторах з найбільшим обсягом забруднення.

6. Розбудова інституційного потенціалу моніторингу звітності. Ефективне адміністрування екологічних платежів потребує впровадження сучасних систем вимірювання фактичних обсягів викидів і скидів за зразком автоматизованих систем, які функціонують у Швеції та Нідерландах.

Запровадження запропонованих напрямів удосконалення сприятиме не лише зміцненню дохідної бази бюджетної системи, але й посиленню стимулюючої функції екологічних податків. Це створить додаткові передумови для поширення практик екологічно відповідального господарювання, активізації інвестицій у

природоохоронні технології та прискорення процесів екологічної модернізації виробництва. Водночас наближення вітчизняних механізмів екологічного оподаткування до міжнародних підходів забезпечить більш ефективну реалізацію принципів сталого розвитку та підвищить конкурентоспроможність національної економіки. Отже, реформування системи екологічного оподаткування слід розглядати як важливий інструмент досягнення збалансованого поєднання економічних, соціальних та природоохоронних пріоритетів, що відповідає інтересам держави, суб'єктів господарювання та суспільства загалом.

3.2. Ключові напрями модернізації системи екологічного оподаткування

На сучасному етапі трансформації економічної системи України дедалі більшого значення набувають питання екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів та узгодження економічного зростання із засадами сталого розвитку. Важливу роль у реалізації цих завдань відіграє екологічне оподаткування, яке поєднує фіскальні, регуляторні та мотиваційні механізми впливу на економічну діяльність. Разом із тим чинна модель екологічного оподаткування в Україні не забезпечує належного рівня впливу на екологічну поведінку суб'єктів господарювання, що обумовлює необхідність її подальшого вдосконалення. У зв'язку з цим реформування системи екологічних податків відповідно до принципів сталого розвитку є одним із пріоритетних напрямів державної політики [25, с. 42].

Концепція сталого розвитку базується на досягненні рівноваги між економічними потребами, соціальними інтересами та вимогами охорони навколишнього середовища. За таких умов екологічне оподаткування повинно виконувати не лише функцію мобілізації фінансових ресурсів до бюджету, але й сприяти формуванню відповідального ставлення бізнесу до природних ресурсів, стимулювати впровадження інноваційних екологічних рішень, мінімізувати негативний вплив на довкілля та забезпечувати більш раціональне використання природного потенціалу країни. Саме тому вдосконалення податкових інструментів у сфері природокористування розглядається як одна з ключових передумов переходу

до моделі «зеленої» економіки, що орієнтована на довгострокове забезпечення екологічної та економічної стійкості.

Одним із найважливіших напрямів реформування екологічного оподаткування є вдосконалення механізму встановлення податкових ставок шляхом їх диференціації залежно від рівня негативного впливу на довкілля. У більшості держав Європи розмір екологічних платежів безпосередньо залежить від кількості забруднюючих речовин або масштабів використання природних ресурсів. Така практика створює додаткову економічну мотивацію для суб'єктів господарювання щодо скорочення шкідливих викидів, модернізації виробництва та впровадження енерго- і ресурсоефективних технологій. В Україні цей підхід реалізований лише частково, а чинні ставки окремих екологічних податків не відображають реального рівня завданої довкіллю шкоди, що суттєво знижує їх регуляторний ефект. У зв'язку з цим важливим завданням залишається поступове впровадження принципу «забруднювач платить», відповідно до якого податкове навантаження має визначатися залежно від рівня екологічної небезпеки діяльності підприємства.

Ще одним важливим напрямом удосконалення системи є розширення стимулюючої складової екологічного оподаткування. Сучасна практика державного регулювання передбачає не лише застосування фінансових санкцій за забруднення навколишнього середовища, а й створення сприятливих умов для підприємств, які дотримуються високих екологічних стандартів. З цією метою доцільним є запровадження податкових преференцій, пільгових режимів оподаткування або знижених ставок для суб'єктів господарювання, що впроваджують міжнародні екологічні стандарти ISO 14001, використовують альтернативні джерела енергії, модернізують системи очищення викидів і відходів або здійснюють заходи щодо скорочення споживання енергетичних та водних ресурсів. Формування ефективної системи стимулів сприятиме не лише покращенню екологічних показників діяльності підприємств, але й підвищенню їх конкурентоспроможності на міжнародних ринках та активізації інтеграційних процесів України з європейським економічним простором.

Окремим напрямом модернізації екологічного оподаткування є вдосконалення механізму використання коштів, отриманих від екологічних податків і зборів. Наразі значна частина таких надходжень акумулюється у загальному фонді бюджету, що обмежує можливості їх цільового спрямування на природоохоронні потреби. Для підвищення ефективності екологічної політики доцільним є нормативне закріплення принципу цільового використання екологічних надходжень, який передбачає фінансування заходів із захисту довкілля, модернізації виробничих потужностей, відновлення водних та земельних ресурсів, розвитку екологічно безпечного транспорту та інших природоохоронних програм. Позитивний досвід реалізації такого підходу демонструють скандинавські країни, де кошти від екологічних податків спрямовуються виключно на реалізацію заходів, спрямованих на мінімізацію екологічних загроз та покращення стану навколишнього середовища [75, с. 29].

Важливим напрямом удосконалення системи екологічного оподаткування є підвищення ефективності її адміністрування та вдосконалення механізмів контролю за своєчасністю і повнотою сплати податкових платежів. Активне впровадження цифрових рішень у сферу податкового адміністрування сприятиме підвищенню прозорості процесів, мінімізації корупційних ризиків та спрощенню процедур подання звітності для платників податків. Перспективним кроком є створення єдиної інформаційної системи екологічного моніторингу, яка об’єднуватиме дані щодо обсягів викидів забруднюючих речовин, використання природних ресурсів та надходжень екологічних платежів. Функціонування такої платформи забезпечить оперативне виявлення порушень, підвищить якість аналітичної роботи щодо оцінювання ефективності податкових інструментів та сприятиме прийняттю обґрунтованих управлінських рішень. Водночас важливим завданням залишається налагодження більш тісної взаємодії між Державною податковою службою України, центральними органами виконавчої влади у сфері охорони довкілля та органами місцевого самоврядування з метою посилення контролю за надходженням і використанням екологічних платежів.

Ще одним стратегічним напрямом реформування є забезпечення узгодженості податкової політики з державними екологічними та енергетичними пріоритетами. Інструменти екологічного оподаткування повинні функціонувати як складова комплексної системи управління сталим розвитком. Зокрема, податкові стимули для підприємств, які здійснюють перехід на альтернативні джерела енергії, мають доповнюватися державними програмами підтримки енергоефективності, механізмами кредитування малого та середнього бізнесу, а також грантовими програмами для реалізації екологічно орієнтованих інноваційних проєктів. Такий комплексний підхід сприятиме формуванню сприятливого економічного середовища для екологізації виробничої діяльності та впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій [76, с. 159].

Суттєве значення у процесі модернізації системи екологічного оподаткування має розвиток інституційної спроможності органів державної влади та підвищення професійного рівня фахівців, які беруть участь у формуванні та реалізації екологічної податкової політики. Сучасні виклики потребують підготовки спеціалістів, здатних поєднувати знання у сферах економіки, права та екології, здійснювати комплексний аналіз наслідків застосування податкових інструментів і розробляти ефективні механізми екологічного регулювання. З цією метою доцільно розширювати освітні програми з екологічної економіки, розвивати систему підготовки кадрів та створювати спеціалізовані аналітичні центри при державних установах, які б здійснювали оцінку результативності податкових механізмів у сфері природокористування. Важливим напрямом також є поглиблення міжнародного співробітництва та участь України у спільних проєктах Європейського Союзу, спрямованих на вдосконалення системи «зеленого» оподаткування [39].

Як зазначають науковці, «В Україні, попри наявність елементів системи екологічного оподаткування, її ефективність у контексті мобілізації фінансових ресурсів для природоохоронних потреб та стимулювання екологічно-відповідальної поведінки населення і бізнес-спільноти залишається недостатньою. Серед ключових проблем - невідповідність рівня податкового навантаження з екологічних податків сучасним екологічним викликам, порушення правила щодо цільового спрямування

надходжень від сплати екологічних податків, слабка інтеграція з європейськими практиками та недостатня узгодженість із загальними пріоритетами екологічної політики держави. Це знижує дієвість екологічного оподаткування як інструмента екологічної регуляції та актуалізує потребу в комплексному дослідженні його фіскальних і поведінкових ефектів, а також у розробленні науково обґрунтованих підходів до модернізації системи відповідно до стандартів і практик ЄС» [49, с. 5].

Одним із найбільш перспективних напрямів подальшого розвитку екологічного оподаткування є вдосконалення механізму оподаткування викидів діоксиду вуглецю (CO_2). Вуглецевий податок виступає важливим інструментом екологічної політики, оскільки спрямований на скорочення обсягів парникових газів та стимулювання переходу до низьковуглецевої моделі економіки. В Україні цей податок сплачують суб'єкти господарювання, річний обсяг викидів діоксиду вуглецю яких перевищує встановлений законодавством поріг у 500 тонн. Станом на 2024 рік ставка такого податку становила 30 грн за одну тонну викидів CO_2, що є значно нижчим показником порівняно з більшістю розвинених країн світу.

У багатьох державах, зокрема країнах Європейського Союзу, а також у Китаї, Канаді та Японії, вуглецеве оподаткування є одним із головних інструментів реалізації кліматичної політики. Вищий рівень ставок та більш ефективні механізми контролю забезпечують суттєво більший вплив на скорочення обсягів забруднення та стимулюють підприємства до впровадження енергоефективних технологій. З огляду на зобов'язання України в межах Паризької кліматичної угоди, актуальним є подальше вдосконалення моделі вуглецевого оподаткування. Підвищення ефективності цього інструменту сприятиме не лише скороченню викидів парникових газів, а й формуванню додаткових фінансових ресурсів для реалізації кліматичних програм, розвитку відновлюваної енергетики та модернізації енергетичного сектору. Водночас процес реформування має здійснюватися поступово, з урахуванням особливостей окремих галузей економіки та застосуванням механізмів соціальної підтримки для найбільш вразливих категорій населення.

Водночас механізм оподаткування викидів вуглецю потребує подальшого вдосконалення та адаптації до сучасних екологічних і економічних викликів. Насамперед актуальним є поетапне підвищення податкової ставки, оскільки її нинішній рівень не створює достатнього фінансового стимулу для суб'єктів господарювання щодо скорочення обсягів викидів парникових газів. Крім того, необхідно усунути наявні недоліки у системі обліку викидів, посилити взаємодію між контролюючими органами та підвищити ефективність моніторингу екологічних порушень, що дозволить мінімізувати можливості ухилення від виконання податкових зобов'язань. Окремої уваги потребує реформування механізму справляння вуглецевого податку відповідно до підходів, які застосовуються в країнах Європейського Союзу, зокрема шляхом перенесення податкового навантаження на початкові етапи виробничого ланцюга та приведення системи до європейських стандартів регулювання.

Перспективним напрямом розвитку екологічного оподаткування є також розширення кола об'єктів оподаткування. На сьогодні основна увага зосереджується переважно на традиційних джерелах негативного впливу на довкілля, серед яких промислові викиди, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти та розміщення відходів. Однак сучасні екологічні виклики потребують охоплення додаткових сфер, зокрема транспортної діяльності, споживання енергоресурсів, виробництва та використання пластикової продукції, а також застосування хімічних засобів захисту рослин. Запровадження таких інструментів має ґрунтуватися на принципах економічної ефективності та екологічної справедливості, формуючи додаткові стимули для виробників і споживачів на користь екологічно безпечних товарів, технологій та моделей поведінки [77, с. 67].

Важливим елементом подальшого реформування системи є посилення фінансової ролі територіальних громад у розподілі екологічних надходжень. Доцільним є закріплення більшої частки екологічних податків за місцевими бюджетами для забезпечення фінансування регіональних природоохоронних заходів та екологічних програм. Такий підхід сприятиме підвищенню відповідальності органів місцевого самоврядування за стан довкілля на відповідних територіях,

забезпечить більш ефективне використання фінансових ресурсів та стимулюватиме сталий розвиток громад. Практика багатьох держав Європейського Союзу свідчить, що надання місцевим органам влади права встановлювати окремі види екологічних платежів підвищує гнучкість податкової системи та її адаптивність до регіональних потреб.

Не менш важливим напрямом удосконалення є забезпечення відкритості та підзвітності у сфері екологічного оподаткування. Доступність інформації щодо сум сплачених податків, напрямів використання коштів та результатів реалізованих природоохоронних заходів сприятиме зміцненню суспільної довіри до податкової системи та розвитку механізмів громадського контролю. З цією метою доцільно створити сучасні електронні ресурси відкритого доступу, на яких відображатиметься інформація про обсяги надходжень, напрями фінансування природоохоронних програм та показники їхньої результативності [50].

У цілому вдосконалення системи екологічного оподаткування має здійснюватися на основі комплексного підходу, який поєднує економічні, нормативно-правові та інституційні перетворення. До основних стратегічних напрямів такого реформування доцільно віднести:

- приведення національного податкового законодавства у відповідність до вимог та практик Європейського Союзу;
- забезпечення прогнозованості та стабільності податкової політики шляхом довгострокового планування ставок, пільг і механізмів оподаткування;
- поглиблення співпраці між державними органами, представниками бізнесу та інститутами громадянського суспільства у питаннях екологічної відповідальності;
- формування дієвої системи оцінювання результативності екологічних податків та їхнього впливу на стан навколишнього середовища;
- спрямування частини податкових надходжень на підтримку інноваційної діяльності, наукових досліджень та освітніх програм у сфері охорони довкілля.

Отже, модернізація системи екологічного оподаткування передбачає не лише внесення змін до окремих елементів податкового механізму, а й комплексне підвищення його ефективності як інструменту реалізації концепції сталого розвитку. Її головною метою є забезпечення балансу між економічним зростанням та екологічною безпекою, стимулювання суб'єктів господарювання до впровадження екологічно безпечних технологій, формування відповідального ставлення до використання природних ресурсів і створення передумов для розвитку «зеленої» економіки. Реалізація окреслених напрямів реформування сприятиме підвищенню результативності податкової системи, зміцненню екологічної безпеки держави та подальшому наближенню України до європейських і світових стандартів сталого розвитку.

3.3. Пріоритетні напрями підвищення ефективності адміністрування екологічних податків

Результативність функціонування системи екологічного оподаткування значною мірою визначається якістю її адміністрування. Саме від ефективності механізмів обліку, контролю, декларування та справляння екологічних платежів залежить як обсяг надходжень до бюджетів різних рівнів, так і здатність держави впливати на екологічну відповідальність суб'єктів господарювання. В умовах економічних перетворень та поглиблення євроінтеграційних процесів особливого значення набуває формування сучасної, відкритої та адаптивної системи адміністрування екологічних податків, яка поєднуватиме інтереси держави щодо наповнення бюджету із завданнями охорони навколишнього природного середовища.

Однією з ключових умов підвищення ефективності адміністрування є вдосконалення системи управління екологічними податковими надходженнями. Наразі функції нарахування та контролю за сплатою екологічних податків здійснює Державна податкова служба України, однак взаємодія між податковими органами, екологічними інспекціями, органами місцевого самоврядування та суб'єктами

господарювання залишається недостатньо скоординованою. У зв'язку з цим доцільним є створення єдиного цифрового середовища обміну інформацією, яке забезпечить автоматичну синхронізацію даних щодо обсягів викидів забруднюючих речовин та сум нарахованих податкових платежів. Реалізація такого підходу дозволить мінімізувати ризики подвійного обліку, знизити рівень ухилення від сплати податків і підвищити прозорість адміністрування. Крім того, впровадження інтегрованої інформаційної системи сприятиме скороченню адміністративних витрат та спрощенню процедур взаємодії між бізнесом і державними органами [37].

Важливим напрямом удосконалення системи є цифровізація процесів податкового адміністрування. Використання сучасних інформаційних технологій відкриває широкі можливості для безперервного моніторингу екологічних показників та оперативного реагування на зміни екологічної ситуації. Особливо актуальним це є для контролю за рівнем забруднення атмосферного повітря, станом водних ресурсів та обсягами утворення відходів. Інтеграція електронного адміністрування з екологічними реєстрами та базами даних дасть змогу більш точно визначати податкові зобов'язання платників, підвищити достовірність звітності та забезпечити своєчасне надходження коштів до бюджету. Водночас це створить умови для більш оперативного коригування податкової політики відповідно до змін екологічного навантаження в окремих регіонах країни.

Нормативно-правове забезпечення екологічного оподаткування в Україні характеризується наявністю окремих неузгодженостей та недостатньою координацією між різними державними інституціями. З огляду на це важливим завданням є подальше вдосконалення законодавчої бази з урахуванням європейських підходів до екологічного регулювання. Зокрема, особливого значення набуває імплементація положень Директиви 2003/96/ЄС щодо реструктуризації системи оподаткування енергоносіїв та електроенергії. Запровадження відповідних норм сприятиме формуванню більш гнучкого механізму екологічного оподаткування, який враховуватиме не лише екологічні наслідки господарської діяльності, а й особливості енергоспоживання підприємств. Це також дозволить

ширше застосовувати диференційовані податкові ставки залежно від рівня негативного впливу на навколишнє середовище.

Окрему увагу слід приділити підвищенню рівня відкритості та доступності інформації щодо екологічного оподаткування. Забезпечення публічного доступу до даних про структуру податкових надходжень, напрями використання екологічних коштів та результати реалізації природоохоронних програм сприятиме розвитку громадського контролю та зміцненню довіри до державної податкової політики. У цьому контексті доцільним є створення спеціалізованої електронної платформи, яка акумулюватиме інформацію про платників екологічних податків, суми нарахувань, обсяги надходжень і напрями їх використання в розрізі регіонів. Такий ресурс виконуватиме не лише інформаційну функцію, але й стане важливим інструментом аналізу ефективності екологічного оподаткування та оцінювання результативності природоохоронних заходів [78, с. 18].

Важливою умовою підвищення результативності системи адміністрування екологічних податків є розвиток аналітичних можливостей державних інституцій. На сьогодні контрольна діяльність переважно орієнтована на облік і перевірку надходження податкових платежів, тоді як аналіз їхнього впливу на екологічну поведінку суб’єктів господарювання здійснюється недостатньо активно. У зв’язку з цим доцільним є формування комплексної системи індикаторів, яка дозволятиме оцінювати не лише фіскальні результати екологічного оподаткування, але й його природоохоронний ефект. Зокрема, мова йде про моніторинг скорочення обсягів забруднюючих викидів, зменшення рівня споживання природних ресурсів та збільшення кількості підприємств, які впроваджують міжнародні стандарти екологічного управління ISO 14001. Використання сучасних аналітичних методів, включаючи економетричне моделювання та прогнозування, дасть можливість визначати найбільш ефективні податкові інструменти для окремих галузей економіки та підвищувати результативність екологічної політики держави.

Не менш важливим фактором удосконалення адміністрування є зміцнення кадрового потенціалу установ, відповідальних за справляння та контроль екологічних платежів. З цією метою необхідно забезпечити системне професійне

навчання працівників податкових та природоохоронних органів, впровадити спеціалізовані програми підготовки з екологічного менеджменту, податкового регулювання та принципів сталого розвитку. Особливу увагу слід приділяти формуванню навичок роботи з великими обсягами інформації, використанню цифрових технологій та розвитку аналітичних компетенцій. Підвищення кваліфікації персоналу сприятиме покращенню якості адміністрування, мінімізує ймовірність помилок та зменшить ризики виникнення корупційних практик.

Одним із найбільш перспективних напрямів удосконалення контролю є застосування ризик-орієнтованої моделі адміністрування. Її суть полягає у зосередженні контрольних заходів на підприємствах, діяльність яких пов'язана з підвищеним рівнем екологічної небезпеки або характеризується систематичними порушеннями вимог щодо звітності та сплати податків. Використання такого підходу дозволяє більш раціонально розподіляти ресурси контролюючих органів, скорочувати надмірний адміністративний тиск на сумлінних платників та одночасно посилювати контроль за діяльністю порушників. Крім того, ризик-орієнтована система сприяє своєчасному виявленню потенційних екологічних загроз та оперативному реагуванню на них [79, с. 19].

Значний вплив на ефективність функціонування системи екологічного оподаткування має рівень взаємодії між органами державної влади, які беруть участь у процесах адміністрування екологічних платежів. Наразі інформаційна взаємодія між податковими органами, природоохоронними інспекціями, Міністерством фінансів України та Міністерством захисту довкілля і природних ресурсів України залишається недостатньо налагодженою. Наслідком цього є дублювання окремих функцій, ускладнення процедур обміну інформацією та зниження оперативності управлінських рішень. Для усунення зазначених недоліків доцільно створити єдину міжвідомчу систему управління екологічними платежами, яка забезпечуватиме централізований доступ до інформації, інтеграцію баз даних та проведення спільного аналітичного супроводу. Подібні моделі вже успішно функціонують у багатьох країнах Європейського Союзу та демонструють високу ефективність.

Перспективним напрямом розвитку системи адміністрування є також активізація співпраці між державними органами, бізнесом та громадянським суспільством. Проведення відкритих консультацій під час розроблення нових податкових механізмів або внесення змін до чинного законодавства дозволить враховувати інтереси суб'єктів господарювання та формувати більш збалансовану систему екологічного регулювання. Водночас громадські організації можуть відігравати важливу роль у здійсненні контролю за використанням коштів екологічного призначення, забезпечуючи додаткову прозорість та підзвітність відповідних процесів. Така модель партнерства сприятиме підвищенню добровільності виконання податкових зобов'язань та формуванню екологічно відповідальної поведінки в суспільстві.

Важливим завданням залишається також посилення взаємозв'язку між інструментами екологічного оподаткування та загальнодержавною екологічною політикою. На практиці екологічні податки часто сприймаються переважно як джерело бюджетних надходжень, тоді як їхній регуляторний потенціал використовується не повною мірою. Для виправлення цієї ситуації доцільним є розроблення довгострокової національної стратегії екологічного оподаткування, яка визначатиме ключові цілі, пріоритетні напрями та критерії оцінювання ефективності податкових інструментів. Така стратегія повинна бути інтегрована до загальної системи державного управління сталим розвитком та враховувати міжнародні зобов'язання України, включаючи реалізацію Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй.

Крім того, для підвищення фінансової стійкості системи екологічного регулювання доцільним є створення спеціалізованого державного фонду екологічного розвитку. Його фінансові ресурси можуть спрямовуватися на реалізацію природоохоронних програм, модернізацію виробничих процесів, підтримку енергоефективних заходів та розвиток екологічної освіти. Управління таким фондом повинно здійснюватися на засадах відкритості, відповідальності та ефективності використання бюджетних ресурсів. За таких умов екологічні податки

перетворяться не лише на інструмент формування доходів бюджету, а й на важливий механізм інвестування у довгостроковий сталий розвиток держави [46, с. 16].

Удосконалення системи екологічного оподаткування неможливе без реформування механізмів її адміністрування, оскільки саме від ефективності організації податкових процедур значною мірою залежить результативність функціонування всієї системи. Якісне адміністрування передбачає забезпечення повного та своєчасного надходження екологічних платежів до бюджетів різних рівнів, підвищення прозорості податкових процесів, спрощення взаємодії між платниками податків і державними органами, а також мінімізацію фінансових та часових витрат, пов'язаних із виконанням податкових зобов'язань. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження наявних недоліків у сфері адміністрування екологічних податків та обґрунтування практичних заходів щодо їх усунення. З метою узагальнення основних проблем та визначення перспективних напрямів реформування в таблиці 3.1 наведено порівняльну характеристику чинної системи адміністрування екологічних податків в Україні та запропонованих шляхів її вдосконалення.

Результати аналізу свідчать про те, що система адміністрування екологічних податків в Україні перебуває у процесі поступового реформування, проте її функціонування все ще характеризується наявністю низки системних недоліків. Серед ключових проблем слід виокремити недостатній рівень цифрової трансформації податкових процесів, складність процедур адміністрування, обмежену прозорість розподілу та використання екологічних надходжень, а також недостатньо ефективну взаємодію між органами державної влади, які беруть участь у реалізації екологічної податкової політики. У сукупності зазначені фактори знижують здатність системи виконувати стимулюючу функцію та впливати на екологічно відповідальну поведінку суб'єктів господарювання.

Підвищення результативності адміністрування екологічних платежів повинно базуватися на комплексному поєднанні технологічних рішень та нормативно-правових змін. Зокрема, важливого значення набуває впровадження електронних сервісів адміністрування, сучасних аналітичних платформ, автоматизованих

механізмів обліку та контролю податкових надходжень. Одночасно необхідно здійснювати спрощення процедур звітності, удосконалення законодавчої бази відповідно до європейських вимог та забезпечувати відкритість інформації щодо використання коштів екологічного призначення

Таблиця 3.4

Порівняння сучасного стану та напрямів удосконалення системи адміністрування екологічних податків в Україні

Аспект адміністрування	Поточний стан в Україні	Запропоновані напрями вдосконалення
Нормативно-правова база	Наявні прогалини та дублювання норм, відсутність узгодженості з європейськими директивами	Гармонізація законодавства з нормами ЄС, спрощення процедур звітності
Облік платників податків	Недостатня автоматизація, дублювання інформації у різних базах	Створення єдиного електронного реєстру платників екологічних податків
Подання звітності	Звітність переважно подається в паперовій формі	Повна цифровізація звітності через електронний кабінет платника
Контроль та перевірки	Система контролю орієнтована на покарання, а не на попередження порушень	Впровадження ризик-орієнтованого підходу до перевірок
Прозорість використання коштів	Обмежена інформація щодо напрямів використання надходжень	Публічне звітування про розподіл і використання екологічних надходжень
Взаємодія з підприємствами	Складна система комунікації з податковими органами	Створення консультаційних платформ, впровадження сервісної моделі податкових органів
Освітній компонент	Низький рівень екологічної обізнаності серед платників	Проведення тренінгів, інформаційних кампаній, підвищення кваліфікації податківців
Міжвідомча координація	Слабка взаємодія між Мінфіном, Міндовкіллям і ДПС	Запровадження єдиної системи обміну даними між органами влади
Використання ІТ-технологій	Часткова автоматизація процесів	Впровадження аналітичних платформ, систем штучного інтелекту для прогнозування надходжень
Стимулювання платників	Відсутність податкових пільг за екологічну діяльність	Запровадження бонусів, податкових знижок і рейтингів «екологічно відповідальних» компаній

Реалізація таких заходів сприятиме скороченню адміністративних витрат бізнесу, підвищенню стабільності бюджетних надходжень, зміцненню довіри до податкових інститутів та більш ефективному застосуванню екологічного оподаткування як інструменту забезпечення сталого розвитку [51].

Отже, удосконалення механізмів адміністрування екологічних податків має здійснюватися за кількома взаємопов'язаними напрямами та охоплювати інституційні, правові, організаційні й технологічні аспекти. Впровадження запропонованих заходів дозволить підвищити рівень прозорості функціонування податкової системи, мінімізувати випадки ухилення від виконання податкових зобов'язань, посилити партнерські відносини між державою та бізнесом і сформувати належні умови для переходу до екологічно орієнтованої моделі економічного зростання. За таких умов екологічне оподаткування може перетворитися на ефективний механізм фінансового забезпечення природоохоронних заходів та одночасно виступати дієвим інструментом реалізації стратегії сталого розвитку України.

Система екологічного оподаткування має значення не лише як джерело формування бюджетних ресурсів, а й як важливий елемент державної екологічної політики. Її потенціал полягає у створенні економічних стимулів для зменшення рівня забруднення навколишнього середовища, підвищення ефективності використання природних ресурсів та активізації процесів розвитку екологічно орієнтованого господарювання.

Серед ключових напрямів подальшого реформування системи екологічного оподаткування доцільно визначити вдосконалення механізму диференціації податкових ставок залежно від рівня негативного впливу на довкілля, розширення стимулів для суб'єктів господарювання, які впроваджують екологічно безпечні технології, а також інтеграцію екологічних податків до загальної системи економічного регулювання природокористування. Не менш важливим завданням залишається адаптація національного законодавства до європейських норм і стандартів, що сприятиме забезпеченню передбачуваності податкової політики, стабільності регуляторного середовища та формуванню сприятливих умов для ведення бізнесу.

Проведене дослідження напрямів удосконалення адміністрування екологічних платежів підтверджує, що підвищення ефективності податкової системи можливе лише за умови поєднання інноваційних цифрових технологій із комплексними

інституційними перетвореннями. Запровадження електронних реєстрів, автоматизованих механізмів обліку, ризик-орієнтованих підходів до контролю та відкритої системи звітності щодо використання екологічних надходжень сприятиме підвищенню рівня довіри між бізнесом і державою. Крім того, це дозволить оптимізувати адміністративні витрати, зменшити кількість технічних помилок та підвищити ефективність управління фінансовими ресурсами екологічного спрямування.

Подальша модернізація екологічного оподаткування повинна здійснюватися на засадах відкритості, справедливого розподілу податкового навантаження, відповідальності учасників податкових відносин та максимальної результативності використання ресурсів. Реалізація зазначених підходів сприятиме не лише зміцненню дохідної бази бюджетів, а й створенню дієвих економічних стимулів для скорочення забруднення довкілля, поширення екологічно безпечних технологій та формування конкурентоспроможної моделі «зеленої» економіки, орієнтованої на досягнення стратегічних цілей сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного було зроблено наступні висновки:

З’ясовано, що жоден з наукових підходів щодо розуміння сутності системи екологічного оподаткування не є достатнім для повного розкриття економічної сутності системи екологічного оподаткування. Кожен підхід відображає певний зріз досліджуваного явища: фіскальний -його фінансово-бюджетну роль, інституційний - правову природу, економіко-екологічний - ринкові механізми впливу, системний - внутрішню архітектуру та зв'язки, поведінковий – регулятивний ефект щодо економічних агентів. Відтак, для цілей даного дослідження пропонується інтегративне визначення, яке синтезує найцінніші елементи різних підходів.

Встановлено, що система екологічного оподаткування – це відкрита динамічна підсистема публічних фінансів і фінансового механізму природокористування, що являє собою сукупність законодавчо встановлених екологічних податків, зборів і платежів, механізмів їх обчислення, справляння та адміністрування, а також інституційного середовища функціонування, яка через інтерналізацію екстерналій, цінові сигнали та фіскальне акумулювання ресурсів забезпечує регулювання природокористування, стимулювання екологічно відповідальної поведінки суб'єктів господарювання та фінансове забезпечення досягнення цілей сталого розвитку держави.

Виявлено, що екологічне оподаткування характеризується багатофункціональним впливом на економічну систему. З одного боку, воно виконує роль інструменту державного регулювання, а з іншого – забезпечує формування фінансової бази для реалізації екологічної політики. Через механізм податкового впливу держава стимулює підприємства до більш відповідального природокористування, скорочення забруднення навколишнього середовища та впровадження інноваційних технологій, що відповідають сучасним екологічним стандартам. Це створює умови для ефективного контролю за використанням природних ресурсів і сприяє переходу економіки до моделі сталого розвитку.

Доведено, що організаційно-інституційні основи системи екологічного оподаткування являють собою складну багаторівневу конструкцію, ефективність якої визначається узгодженістю формальних норм і неформальних практик, якістю координації між суб'єктами регулювання, наявністю дієвої інформаційно-моніторингової інфраструктури та рівнем інклюзивності процесів прийняття регуляторних рішень. Для України на сучасному етапі ключовими напрямами вдосконалення інституційного забезпечення є: консолідація координаційних функцій у сфері екологічного оподаткування; посилення цільового характеру використання надходжень; розвиток систем екологічного обліку і моніторингу; наближення регуляторних практик до стандартів ЄС в умовах реалізації угоди про асоціацію та переговорного процесу щодо членства в Євросоюзі.

Проведений аналіз дає змогу комплексно оцінити сучасний стан системи екологічного оподаткування в Україні, визначити її ключові диспропорції та проблемні аспекти функціонування. Отримані результати свідчать про необхідність подальшого вдосконалення податкових інструментів шляхом посилення їх стимулюючої та регуляторної ролі. Особливо актуальним є підвищення ефективності механізмів оподаткування забруднення довкілля, розширення застосування принципу «забруднювач платить» та створення додаткових економічних стимулів для впровадження підприємствами екологічно безпечних і ресурсозберігаючих технологій. Це сприятиме не лише збільшенню бюджетних надходжень, а й досягненню стратегічних цілей сталого розвитку та екологічної модернізації економіки.

Регуляторна роль екологічного оподаткування полягає у формуванні економічних умов, які впливають на поведінку підприємств і спонукають їх до впровадження «зелених» технологій та зменшення негативного впливу на довкілля. Водночас в Україні цей потенціал реалізується лише частково, що пояснюється недостатньою диференціацією ставок, обмеженою ефективністю контролю та слабкою взаємодією податкових інструментів з іншими механізмами екологічної політики. Для посилення регуляторного ефекту доцільним є поєднання фіскальних і стимулюючих підходів, удосконалення

системи екологічного нагляду та активне впровадження ресурсоефективних і низьковуглецевих технологій на підприємствах

Підвищення ефективності національної системи екологічного оподаткування потребує реалізації комплексу взаємопов'язаних заходів. Одним із пріоритетних напрямів має стати встановлення диференційованих ставок оподаткування, які б враховували рівень екологічного навантаження та масштаби використання природних ресурсів. Важливим кроком також є розширення системи податкових преференцій для підприємств, що впроваджують екологічні інновації, енергоощадні технології та сучасні природоохоронні рішення. Не менш актуальним залишається удосконалення системи екологічного контролю шляхом цифровізації процесів адміністрування, впровадження автоматизованих систем моніторингу, електронної звітності та сучасних інструментів аудиту.

Проведений порівняльний аналіз зарубіжного досвіду екологічного оподаткування засвідчив, що країни-лідери ЄС - Швеція, Фінляндія, Нідерланди та Данія - успішно поєднують три компоненти ефективної системи: високі та передбачувані ставки вуглецевого оподаткування; широку базу, що охоплює теплогенерацію, транспорт і промисловість; цільове використання надходжень із соціально-компенсаційними механізмами. Польща як держава-новачок у «зеленому» оподаткуванні демонструє реалістичний шлях для країн з вугільною залежністю і відносно низькими початковими ставками.

Для України критично важливими є наступне: по-перше, нинішня ставка CO_2-оподаткування (менше €1/тCO_2) є несумісною ні з кліматичними зобов'язаннями в рамках Паризької угоди, ні з вимогами CBAM; по-друге, відсутність національного ETS створює довгострокові конкурентні ризики для промислових експортерів; по-третє, реформа є реалістичною лише за умови одночасного формування компенсаційних механізмів та зниження інших податкових навантажень; по-четверте, «вікно можливостей» 2025–2027 рр. є унікальним шансом для запуску реформи до повного набрання CBAM чинності

На основі проведеного критичного аналізу українського та зарубіжного досвіду обґрунтовано такий комплекс рекомендацій:

1. Концептуальна реструктуризація системи. Можливо здійснити перехід від вузької концепції «екологічного податку» (що передбачає тільки викиди, скиди та відходи) до широкої системи еколого-пов'язаних платежів відповідно до класифікації Євростату, з включенням повного спектру енергетичних, транспортних та ресурсних зборів. Планом відновлення України передбачається реструктуризація системи екологічного оподаткування, її розширення на енергетику і транспорт та гармонізація з аналогічною системою Євросоюзу.

2. Запровадження повноцінного вуглецевого ціноутворення. З огляду на майбутнє приєднання до механізму CBAM (Carbon Border Adjustment Mechanism) Україна має розробити дорожню карту запровадження торгівлі квотами на викиди, сумісну з EU ETS. Це дозволить уникнути «вуглецевих мит» при експорті українських товарів на ринок ЄС та залучити ринкові стимули для декарбонізації промисловості.

3. Індексація ставок і поетапне наближення до рівнів ЄС. Розпочати у 2022–2025 рр. поетапна програма підвищення ставок екоподатку (30% - 60% - 90% - 100%) є позитивним кроком, проте недостатнім. Необхідно запровадити автоматичний механізм індексації ставок на рівень інфляції.

4. Цільовий перерозподіл надходжень. Критично є підвищення частки екологічних потреб, які фактично спрямовуються на природоохоронні програми. Нинішній показник ефективності розподілу (менше 20%) є катастрофічно низьким показником з 40–70% у провідних країнах ЄС. Необхідно законодавчо закріпити мінімальний баланс екологічних надходжень, що зараховується до Державного екологічного фонду.

5. Розширення бази оподаткування та усунення вигідних для забруднювачів виключень. Переглянути перелік пільг та звільнень, що знижують стимулювальний ефект екологічного податку, особливо в секторах з найбільшим обсягом забруднення.

6. Розбудова інституційного потенціалу моніторингу звітності. Ефективне адміністрування екологічних платежів потребує впровадження сучасних систем вимірювання фактичних обсягів викидів і скидів за зразком автоматизованих систем, які функціонують у Швеції та Нідерландах.

У цілому вдосконалення системи екологічного оподаткування має здійснюватися на основі комплексного підходу, який поєднує економічні, нормативно-правові та інституційні перетворення. До основних стратегічних напрямів такого реформування доцільно віднести:

- приведення національного податкового законодавства у відповідність до вимог та практик Європейського Союзу;
- забезпечення прогнозованості та стабільності податкової політики шляхом довгострокового планування ставок, пільг і механізмів оподаткування;
- поглиблення співпраці між державними органами, представниками бізнесу та інститутами громадянського суспільства у питаннях екологічної відповідальності;
- формування дієвої системи оцінювання результативності екологічних податків та їхнього впливу на стан навколишнього середовища;
- спрямування частини податкових надходжень на підтримку інноваційної діяльності, наукових досліджень та освітніх програм у сфері охорони довкілля.

Проведене дослідження напрямів удосконалення адміністрування екологічних платежів підтверджує, що підвищення ефективності податкової системи можливе лише за умови поєднання інноваційних цифрових технологій із комплексними інституційними перетвореннями. Запровадження електронних реєстрів, автоматизованих механізмів обліку, ризик-орієнтованих підходів до контролю та відкритої системи звітності щодо використання екологічних надходжень сприятиме підвищенню рівня довіри між бізнесом і державою. Крім того, це дозволить оптимізувати адміністративні витрати, зменшити кількість

технічних помилок та підвищити ефективність управління фінансовими ресурсами екологічного спрямування.

Подальша модернізація екологічного оподаткування повинна здійснюватися на засадах відкритості, справедливого розподілу податкового навантаження, відповідальності учасників податкових відносин та максимальної результативності використання ресурсів. Реалізація зазначених підходів сприятиме не лише зміцненню дохідної бази бюджетів, а й створенню дієвих економічних стимулів для скорочення забруднення довкілля, поширення екологічно безпечних технологій та формування конкурентоспроможної моделі «зеленої» економіки, орієнтованої на досягнення стратегічних цілей сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. “LIFE-LINES: Linear Infrastructure Networks with Ecological Solutions – LIFE14 NAT/PT/001081” – econtratos 5010028982: Anúncio de procedimento no. 8523/2016. *Diário da República II Série*. 2016. 29 December. URL: https://dre.pt/application/conteudo/105643500 .

2. Веклич О. О., Шлапак Н. А. Екологічний податок в Україні: від фіскального інструменту до дієвого регулятора природокористування. Економіка України. 2021. № 3. С. 42–56. DOI: 10.15407/economyukr.2021.03.042

3. Євтушевська О. І. Зелене оподаткування як інструмент декарбонізації національної економіки. Фінанси України. 2024. № 2. С. 78–94. DOI: 10.33763/finukr2024.02.078.

4. Крисак А. І. Правова природа екологічного оподаткування: інституційний аспект. Часопис Київського університету права. 2022. № 2. С. 115–121. DOI: 10.32782/2219-5521.2022.2.22.

5. Маслій Н. Д., Ковальчук С. В. Фінансовий механізм екологічного оподаткування: теоретичний базис та практика застосування. Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». 2022. № 4. С. 201–208. DOI: 10.31891/2307-5740-2022-308-4-30.

6. Трегобчук В. М., Данилишин Б. М. Природно-ресурсна рента та екологічні платежі у системі публічних фінансів України. Економіка і прогнозування. 2023. № 1. С. 28–47. DOI: 10.15407/eip2023.01.028.

7. Лук’яненко І. Г., Поліщук О. А. Системно-функціональні засади екологічного оподаткування в контексті сталого розвитку. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. 2023. № 1 (96). С. 34–46. DOI: 10.31733/2078-6994-2023-1-34-46.

8. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю. Структурно-елементний аналіз системи екологічного оподаткування України. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2024. Т. 1, № 54. С. 155–165. DOI: 10.55643/fcaptp.1.54.2024.4302.

9. Податковий кодекс України: Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI (зі змін. та доп.). Відомості Верховної Ради України. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 10.03.2025).

10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратиф. Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 15.03.2025).

11. Стасюк І. В. Гармонізація екологічного оподаткування України з вимогами ЄС в умовах євроінтеграції. Міжнародна економічна політика. 2023. № 2 (39). С. 88–102. DOI: 10.37765/2077-1320-2023-39-88-102.

12. Зварич І. Сучасні глобальні екологічні ризики. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Економічні науки. 2016. Вип. 4. С. 95-101.

13. Самусевич Я., Демків Ю., Агафонова Є. Аналіз специфіки каузальних зв'язків у системі «екологічні податки – тіньова економіка». *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-95

14. Безносюк О. О. Екологічні наслідки військової діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Військово-спеціальні науки. 2003. Вип. 5/7. С. 42-45

15. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 152 p.

16. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 280 p.

17. Pigou A. C. The Economics of Welfare. 4th ed. London : Macmillan, 1932. 876 p.

18. Majone G. The Rise of the Regulatory State in Europe. West European Politics. 1994. Vol. 17, № 3. P. 77–101.

19. OECD. Environmentally Related Taxes in OECD Countries: Issues and Strategies. Paris : OECD Publishing, 2001. 141 p

20. European Environment Agency. Environmental Tax Reform in Europe: Opportunities for the Future. EEA Technical Report No 16/2011. Copenhagen : EEA, 2011. 60 p.

21. Pearce D. W., Turner R. K. Economics of Natural Resources and the Environment. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1990. 378 p

22. Oates W. E. Fiscal Federalism. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1972. 256 p.

23. Ekins P., Speck S. (Eds.) Environmental Tax Reform (ETR): A Policy for Green Growth. Oxford : Oxford University Press, 2011. 382 p.

24. Andersen M. S., Ekins P. (Eds.) Carbon-Energy Taxation: Lessons from Europe. Oxford : Oxford University Press, 2009. 279 p.

25. Barker T., Köhler J. International Competitiveness and Carbon Taxation. International Journal of Environment and Pollution. 1998. Vol. 9, № 2/3. P. 377–399.

26. Eurostat. Environmental Taxes: A Statistical Guide. 2013 ed. Luxembourg : Publications Office of the EU, 2013. 48 p. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5936129/KS-GQ-13-005-EN.PDF.

27. Директива Ради 2003/96/ЄС від 27 жовтня 2003 р. про реструктуризацію системи оподаткування ЄС на енергетичні продукти та електроенергію. Офіційний журнал ЄС. L 283. 31.10.2003. С. 51–70

28. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17.

29. Хлівний В. К. Екологічне оподаткування в умовах сталого розвитку: теорія, методологія, практика. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 480 с.

30. Луніна І. О., Короткевич О. В. Екологічні податки: міжнародний досвід та Україна. Фінанси України. 2019. № 3. С. 7–22.

31. Веклич О. О. Екологічні інструменти фіскальної політики: теоретичні та прикладні аспекти. Київ : Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, 2015. 246 с

32. Goulder L. H. Environmental Taxation and the Double Dividend: A Reader's Guide. International Tax and Public Finance. 1995. Vol. 2, № 2. P. 157–183.

33. Bovenberg A. L., De Mooij R. A. Environmental Levies and Distortionary Taxation. American Economic Review. 1994. Vol. 84, № 4. P. 1085–1089.

34. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York : Crown Publishers, 2012. 529 p.

35. Довга І. Екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти: теоретичний аспект. *Економіст.* 2016. № 8 (358). С. 30-32.

36. Колесник А. А. Екологічні потреби та екологічні товари. 2017. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/64626

37. Яворська Н. Екологічне оподаткування в країнах ЄС як інструмент підвищення ефективності екологічної політики. *Підприємництво та інновації.* 2019. № 10. С. 114-120. URL: https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.17

38. Чечель А. О. Екологічний податок як регулятор стійкого розвитку регіону. *Держава та регіони*. Економіка та підприємництво. 2010. № 5. С. 84-88.

39. Малиняк Б. С., Толуб'як В. С., Горин В. П., Письменний В. В. Управління державними доходами і видатками: навч. посіб. / за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль: Астон, 2015. 154 с. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/1987

40. Доходи державного та місцевих бюджетів. Державний веб-портал бюджету для громадян Open budget. URL: https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes

41. Офіційний сайт Державної податкової служби https://tax.gov.ua/

42. Горин В. П., Квасниця О. В., Була П. В., Мудрий Т. П., Юзюк І. В. Екологічне оподаткування в Україні: поведінкові аспекти, фіскальні наслідки та вектори розвитку у контексті європейського досвіду. *Ефективна економіка.* 2025. № 9. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/55495

43. Канонішена-Коваленко К. Екологічний податок від А до Я. Київ: *Фундація «Відкрите Суспільство»*, 2017. http://osf.org.ua/data/blog_dwnl/Ecology_Tax_from_A_to_Z.pdf

44. Чечетова Н., Клименко О., Мала С. Екологічний податок: сучасні реалії та зарубіжний досвід. *Економіка та суспільство*. 2025. № 71. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-18

45. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf

46. Козюк В., Шиманська О., Возьний К. Тенденції екологічного оподаткування в Європі. *Світ фінансів*. 2019. № 4. С. 8-22.

47. Іванова А. М. Аналіз використання бюджетних ресурсів в Україні. Формування фіскального простору України в умовах глобалізаційних дисбалансів: моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 339-351. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/41646

48. Самко О. Проблеми та перспективи екологічного оподаткування в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № С. 184-197. URL: https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1(33)-184-197

49. Горин В. П., Лободіна З. М., Булавинець В. М. Інструментарій публічних фінансів у реалізації моделі зеленої економіки: теоретична візія та проблеми ефективності. Світ фінансів. 2024. Випуск 4 (81). С. 18-35. DOI: 10.35774/SF2024.04.018 URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/53176

50. Андрущенко В. Л. Екологічне оподаткування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Фінанси України*. 2019. № 6. С. 45-58.

51. Грінчук Н. М. Податкова політика у сфері природокористування: європейські підходи та українські реалії. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 72-77

52. Нойвег, І., Огаренко, Ю., Петкова, Н. (2023). Огляд екологічного оподаткування та екологічних витрат в Україні. *Робочі документи ОЕСР з питань навколишнього середовища* , № 231. Видавництво ОЕСР, Париж. https://doi.org/10.1787/921319bc-en

53. Євростат. (2023). Статистика екологічних податків – роз'яснення статистики. Європейська Комісія. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-

explained/index.php?title=Environmental_tax_statistics (дата звернення: 01.05.2026).

54. Євростат. (2023). Податки, пов'язані з кліматом – пояснення статистики. Європейська Комісія. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Climate-related_taxes (дата звернення: 01.05.2026).

55. OECP. (2023). *Ефективні норми викидів вуглецю 2023: ціноутворення на викиди парникових газів через податки та торгівлю викидами* . Серія OECP про ціноутворення на вуглець та оподаткування енергії. Видавництво OECP, Париж. https://doi.org/10.1787/b84d5b36-en

56. OECP. (2023b). *Ефективні показники викидів вуглецю: Україна* . Додаток по країні до «Ефективні показники викидів вуглецю 2023». Видавництво OECP, Париж. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/carbon-pricing-and-energy-taxes/effective-carbon-rates-ukraine.pdf

57. Державна податкова служба України (ДПС). (2025). Бюджет отримав понад 5,6 млрд грн екологічного датку у 2025 році. https://tax.gov.ua/en/mass-media/news/974482.html (дата звернення: 01.05.2026).

58. Державна служба статистики України. (2024). *Статистичний збірник «Довкілля України» 2023* . Держстат, Київ.

59. *Держказначейство України https://www.treasury.gov.ua/*

60. Європейське агентство з охорони навколишнього середовища (ЄАОС). (2024). Частка екологічних податків у загальних податкових надходженнях у Європі. *Індикатори ЄАОС* . https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/share-of-environmental-taxes-in (дата звернення: 01.05.2026).

61. Goulder, LH (2022). Податки на вуглець проти торгівлі викидами: критичний огляд. *Climate Change Economics* , 13(2), 1–38. https://doi.org/10.1142/S2010007822500026

62. Євростат. (2025). Надходження від екологічного податку демонструють незначне зростання у 2023 році. *Новини Євростату* , 22 липня 2025 р. https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250722-1

63. European Commission. Ukraine 2025 Report (EU Enlargement Package). Brussels, 4 November 2025. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/ukraine-2025-report_en (дата звернення: 01.05.2026).

64. Eurostat. Environmental tax statistics. Data extracted in July 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_tax_statistics (дата звернення: 01.05.2026).

65. European Parliament. Sweden's climate action strategy. Briefing. PE 767.174. Brussels, 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767174/EPRS_BRI(2024)767174_EN.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

66. Bergman M., Hedlund M. The Swedish Carbon Tax: A Resilient Success. In: Carbon Taxes and Fiscal Reform / Eds. L. Kreiser et al. Oxford University Press, 2022. Ch. 12. DOI: 10.1093/oso/9780192856296.003.0012.

67. Tax Foundation Europe. Carbon Tax Rankings: Matching Their Promise. 2024. URL: https://taxfoundation.org/research/all/federal/carbon-tax-rankings/ (дата звернення: 15.04.2026).

68. Maneejuk N., Pastpipatkul P., Yamaka W. From linear to circular: the impact of economic policies and technological innovations on greenhouse gas emissions in the Netherlands. Carbon Balance and Management. 2025. Vol. 20. DOI: 10.1186/s13021-025-00297-1.

69. Danish Ministry of Taxation. Green Tax Reform for Industries: Agreement of 24 June 2022. Copenhagen, 2022. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Presentation_Bonn_Climate_Week_Green_Tax_Reform.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

70. IMF Selected Issues Papers. Assessing Recent Climate Policy Initiatives in the Netherlands. 2023. Vol. 2023, Iss. 022. URL:

https://www.elibrary.imf.org/view/journals/018/2023/022/article-A001-en.xml (дата звернення: 15.04.2026).

71. European Commission. Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM). Review Report. COM(2025) 783 final. Brussels, 16.12.2025. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/document/download/3903da9d-44fd-4508-8915-f27ef25fe033_en (дата звернення: 01.05.2026).

72. European Commission. CBAM Proposal – Extension of scope. COM(2025) 989 final. Brussels, 17.12.2025. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en (дата звернення: 01.05.2026).

73. OECD. Effective Carbon Rates 2023: Pricing Greenhouse Gas Emissions through Taxes and Emissions Trading. OECD Series on Carbon Pricing and Energy Taxation. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/b84d5b36-en

74. European Commission. CBAM Proposal – Extension of scope. COM(2025) 989 final. Brussels, 17.12.2025. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en (дата звернення: 01.05.2026).

75. Стороженко І. В. Розвиток механізмів екологічного оподаткування в контексті євроінтеграції України. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 5. С. 28-33.

76. Шевченко О. П. Сучасні тенденції адміністрування екологічних податків в Україні. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2023. Т. 44, № 3. С. 154-162.

77. Завалєєв А. І., Перекрест А. Л. Екологічний моніторинг. Актуальні проблеми життєдіяльності суспільства: XXX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених. 2023. URL: https://doi.org/10.32782/2222-5099.2023.2.31

78. Десятнюк О. М., Марченко Л. І. Науково-методичні детермінанти податкової політики в умовах трансформації національної економіки. Світ фінансів. 2021. Вип. 4. С. 8-19.

79. Яцишін Є. Екологічне оподаткування: українські реалії та європейська практика. Юридична газета. 2018. С. 19.